

ENDÜSTRİYEL KÜMELENMELERİN İKTİSADÎ TARİHİ VE GELİŞİM SÜRECİ

THE ECONOMIC HISTORY AND EVOLUTION PROGRESS OF INDUSTRIAL CLUSTERS

İ. Hakkı ERASLAN¹

Muaz GÜNGÖREN²

Öz

Bu çalışma, mekânların sosyo-ekonomik gelişim sürecinin temellerini ve bu süreçte endüstriyel kümelenme yapılanmalarının ilk oluşumunu ve iktisadî yerleşme davranışlarının nedenlerini (modellerini- boyutlarını) tarihsel bakış açısı ile değerlendirmektedir. Ancak pek çok araştırmacı, *bölgesel ekonomik yerleşme davranışlarının oluşumunu*, iktisat tarihi boyunca çeşitli bakış açılarına göre tarif etmiş olmalarına rağmen, ilk endüstriyel kümelenme ve gelişme modellerinin kökenlerine inip, sistematik olarak tanımlayan ve izah eden önemli bir nazariye ortaya çıkmamıştır. Diğer bir ifade, birçok araştırmacı bazı bölgelerin iktisadî olarak büyümesine rağmen bazı bölgelerin gerilemesine sebep olan gerekçeleri farklı boyutlarıyla değerlendirirken, bu konuyu kesin bir sonuca bağlamakta yetersiz kalmışlardır. Bu bağlamda; kapsamlı bir literatür incelemesi yapılmış olup, çok disiplinli bir çalışma ile çağımızın modern endüstriyel kümelenmelerin yapılanma nüvelerinin *Ahilik Tipi Sosyo-ekonomik Teşkilatlanma ve Üretim Modeli* ile birlikte atıldığı ve geliştirildiği ortaya çıkarılmıştır. Ahilik Modeli ile oluşturulan ilk endüstriyel kümelenme yapılanmaları yüzyıllar boyunca etkin bir şekilde uygulanmış ve insanların iktisadî hayatının tanziminde büyük rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Endüstriyel Kümelenmeler, Ahilik, İktisadî Coğrafya.

Abstract

This study assesses the basics of the process of locations' socio-economic development and in this process, the first formation of structuring of industrial clusters and the reasons for the Economics settlements Behavior (models-size) in terms of historical perspectives. Even though, many researchers have described the formation of regional economic settlement behavior according to a variety of perspectives throughout the history of economics, none of them get the bottom of the origins of the first models of the development of industrial clusters and have not yet created an important theory which systematically identifies and explains the process. In other words, many researchers remained insufficient to connect a definitive conclusion for the issue while assessing the different dimensions of the reason that caused economic growth in some regions and declining in the others. In this context, a comprehensive review of the literature was performed with a multi-disciplinary study which revealed that our modern era's structure of modern industrial clusters based on and developed together with Ahilik Type of socio-economic Organization and Production Model. The first formation of structured industrial clusters with the Ahilik type effectively implemented, successfully performed and played a major role in arranging economic life of people throughout the centuries.

Key Words: Industrial Clusters, Ahilik, Economic Geography.

¹ Doç.Dr., Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü, hakkieraslan@duzce.edu.tr

² Yrd.Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İngilizce İktisat Bölümü, mgungoren@istanbul.edu.tr

1. GİRİŞ

Birlikten güç doğar Türk Atasözü sosyal alanda olduğu kadar; insanların ekonomik hayatında da önemini ihsas ettiren, bir anlamda, ekonomik olarak faaliyet gösteren oyuncuların *bir arada iş görme ve kümelenme davranışının* fevkalâde önemini özetleyen veciz bir cümledir. Nitekim *iktisadi gelişmenin ve sürdürülebilir rekabetçiliğin temeli, birbiri ile ilişkili sanayi dallarının ve ilgili kurum/kuruluşların mekânsal yakınlığı ve işbirliği ile bağlantılıdır görüşü*, çeşitli *iktisadi nazariyelerle* ifade edilse bile, aslına bakıldığında bu bakış açısını doğrulayan uygulamaların tarihin derinliklerine kadar uzandığı görülmektedir. İktisat tarihinde sadece kısa bir seyahat yapıldığı zaman dahi; bir mekâna ve işbirliğine bağlı üretim birimlerinin (*ekonomik oyuncular*) bir arada ve işbirliği içinde çalışmanın müspet yönlerinden faydalanabilmek için belirli mekânlarda (*merkezlerde-bölgelerde*) faaliyet göstermeyi tercih ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde; belirli bir coğrafya (*bölge-mekân*) içerisinde faaliyet gösterip birlikte işbirliği içinde çalışarak mal ve/veya hizmet üretimini gerçekleştirmek davranışı; insanoğlunun şehirleşme kültürünün gelişimine paralel olarak neşvünema bulmuş, nihayetinde günümüz rekabetçi endüstriyel kümelenmeleri (*industrial clusters*) ortaya çıkarmıştır.

Çoğunluğu sektörel kuruluşlar olmak üzere; birçok oyuncunun (*üreticiler, tedarikçiler, sektörel sivil toplum kuruluşları, bilgi üreten kurumlar, araştırma-geliştirme kuruluşları, yerel ve kamu yönetim, denetim ve standardizasyonu temin eden kuruluşlar, sektörel medya, finansal kurum ve kuruluşlar vs.*) aynı coğrafî bir bölgede (*mekânda*) faaliyet göstermesi, güvene dayalı işbirliğinde bulunması ve birbirlerine katma değer sağlaması *çağdaş anlamda bir kümelenmenin* öne çıkan özellikleri olarak belirtilmektedir (Porter, 1998)³.

Bu tanım çerçevesinde değerlendirildiğinde; özellikle *geleneksel imalat birimlerinin (faaliyetlerinin)* belirli alanlarda günümüz kümelenme yapılanmalarına benzer şekilde faaliyette buldukları ve yüzyıllardır çağdaş kümelenmelere neredeyse eşdeğer teşkilatlanma yapısı ile hareket ettikleri müşahede edilmektedir. Nitekim XIII. Yüzyılın başlarından itibaren *Ahilik Tipi Sosyo-ekonomik Teşkilatlanma ve Üretim Modeli* yapılarının (*çarşı, kapalıçarşı, arasta vs.*) günümüz rekabetçi kümelenme yapılanmalarına son derece benzerlik arz ettiği görülmektedir. Teşkilatlanma modeli aynı zamanda günümüzün rekabetçi endüstriyel kümelenme oluşumlarının nüvesini de teşkil etmektedir. Teşkilat modeli; günümüzdeki anlamıyla, esnaf-ticaret-sanayi odaları, işçi ve işveren

³ Günümüzün rekabetçi endüstriyel kümelenmeleri ölçek, genişlik ve gelişme durumlarına göre çeşitlilik göstermektedir. Bazı kümelenmeler ilk olarak KOBİ'lerden (*örneğin, İtalyan ayakkabı ve Kuzey Carolina mobilya kümelenmeleri*) oluşmaktayken, bazı kümelenmeler ise, küçük ve büyük firmaların her ikisini de kapsamaktadır (*Hollywood veya Alman kimya kümelenmeleri gibi*). Yine bu kümelenmelerin bazıları üniversiteler ile önemli bağlantılara sahip değilken, bazıları ise araştırma üniversiteleri üzerine konuşlandırılmıştır. Kümelenmelerin doğasındaki bu farklılıklar, aynı zamanda kümelenmelerdeki endüstri bileşenlerinin yapısındaki farklılıkları da yansıtmaktadır. Gelişmiş kümelenmelerin önemli bir özelliği, daha derin ve daha fazla uzmanlaşmış bir tedarikçi tabanına, bir dizi ilgili endüstriye ve daha yaygın destekleyici kurumlara sahip olmasıdır. Bu kapsamda teknoloji ve piyasa gelişmeleri yeni endüstrileri meydana getirmekte, yeni bağlantıları tasarlamakta ve hizmet verilen piyasaları değiştirmektedir. İletişim ve ulaşımdaki düzenleyici değişimler, kümelenme sınırlarının yer değiştirmesine katkıda bulunmaktadır. Kümelenme içinde yeni firmalar ve endüstrilerin oluşması, kurulmuş endüstrilerin güçlenmesi veya azalması ve yerel kurumların gelişmesi veya değişmesi nedeniyle kümelenmenin sınırları da sürekli olarak değişmektedir. Günümüzde kümelenmelere ilişkin bu dinamik görünüm, kümelenmeleri belirli bir alan ve endüstri içinde ele almaktan ziyade daha geniş bir perspektiften incelenmeyi gerekli kılmaktadır (Öcal ve Uçar, 2011: 289).

sendikaları, sosyal güvenlik kurumu, finansal hizmet sağlayan kuruluş, standartları oluşturan ve uygulayan kurum, eğitim hizmeti sunan birim, güvenlik gücü ve yerel yönetimin topluma sunmuş olduğu tüm hizmetleri tek modelde sağladığı gibi; aynı zamanda, sosyal-siyasi-askeri alanlarda da son derece önemli ulusal katkılarda bulunmuştur.

Ortaçağ Anadolu'sunun toplumsal ve kültürel dokusuna yön vermiş kurumlardan birisi olan Ahiliğin kökeni Fütüvvet anlayışına dayanmaktadır. Daha çok tasavvufî- ahlakî bir akım görünümündeki bu gelenek Abbasi Halifesi Nâsır Lidinillah (1180-1225) zamanında siyasi bir otoriteye bağlanmıştır. Zaman içinde üretime yönelik bir içerik de kazanan Ahilik Osmanlı İmparatorluğu'nda esnaf örgütlerinin iç işleyişlerini düzenleyen ve iktisadî yaşamı biçimlendiren başlıca teşkilat haline dönüşmüştür (Turan, 2007: 151). Selçuklular Anadolu'ya Maveräu'n-Nehir ve Horasan'dan göç etmiş kalabalık Türk kitlelerinin eğitimi, meslek sahibi olmaları ve iş hayatında ve üretim sektöründe standartları yükseltmek için Fütüvvet'in Anadolu'ya özgü şekli olan Ahiliği kurup geliştirmişlerdir. Burada Ahilik, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla dek uzun bir süre Anadolu ve Balkanlarda yaşayan Müslüman-Türklerin hem sanat ve meslek alanlarında yetişmelerini, hem de ahlakî yönden gelişmelerini sağlayan bir sosyo-ekonomik örgütlenme tipi olarak karşımıza çıkmaktadır (Bayram, 1991). Ahilik ile birlikte; daha XIII. Yüzyılın başlarında Kayseri'de sanayi birliklerinin kurularak esnaf üretiminden kümelenmeye dayalı sanayi birlikleri üretim sistemine geçilmesi ile başlamış, Kayseri-Konya-Kırşehir üçgeninde (*iktisadî coğrafyada*) merkezileşerek önce Anadolu sathına oradan İslam dünyasına ve tüm dünyaya yayılmıştır⁴.

Ahi Evran; eşsiz bir teşkilatlanması olarak özgün ahilik tipi sosyo-iktisadî modelini geliştiren kişidir. Diğer bir ifade ile, *kümelenmeye dayalı sanayi birlikleri sisteminin ilk kurumsal tasarımcısı ve uygulamaya koyucusu ve geliştiricisi Ahi Evran'dır*⁵. Bu bakış açısı ile değerlendirildiğinde, endüstriyel kümelenmelerin iktisadî tarihi ve gelişim süreci kökenlerinin bilinenden çok daha eskilere gittiği görülmektedir. Nitekim daha 13. Yüzyılın başlarında Anadolu Selçuklu Dönemi'nin sonlarına doğru özellikle Ahilik teşkilatının da kurulması ile birlikte günümüzün gelişmiş bölgesel endüstriyel kümelenmelerin nüveleri oluşturulmuştur⁶. Bu çekirdekler zamanla tedricen tekâmül edip neşvünema bularak, aynı zamanda, evrimleşip gelişerek çağımızın modern kümelenme yapılarının teşekkül

⁴ Aynı zamanda sosyo-ekonomik örgütlenmenin temeli olarak kabul edilen Ahilik Teşkilatı; Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'da yaşayan Türkmen halkın sanat, ticaret, ekonomi gibi çeşitli meslek alanlarında yetişmelerini sağlayan, onları hem ekonomik hem de ahlakî yönden yetiştiren, çalışma yaşamını iyi insan meziyetlerini esas alarak düzenleyen bir sivil toplum kuruluşu olarak hizmet etmiştir. Kendi kural ve kurullarını oluşturan teşkilat; günümüzün esnaf odalarına benzer bir fonksiyonu üstlenmiş iş ahlakının gerektirmiş olduğu güzel meziyetlerin birleştiği merkezler olarak hizmet vermiştir.

⁵ Aynı zamanda Anadolu Selçukluların Devrinin en güçlü düşünürlerinden biri olarak da kabul edilen Ahi Evran; toplumun mutluluk ve refahı için bütün sanat kollarının yaşatılmasının gerekli olduğunu savunmuş, bütün sanat erbabının belli bir yere toplanmasını ve orada sanatlarını icra etmesini de öğütlemiştir. Bu bağlamda, dönemin devlet yöneticileri ve iktidarları tarafından da benimsenmiş ve uygulamaya konulmuştur. Zira Ahi Evran, ilk yerleştiği yer olan Kayseri'de ahilere mahsus büyük bir sanayi sitesinin kurulmasına önyak olmuştur. Kayseri'de bir dericiler çarşısı, bunun bitişiğinde de külahduzlar çarşısı, ayrıca dokumacılar ve örgütler çarşısından da bahsedilmekte, Evhadüddin-i Kirmânî'nin müridlerinin buradan İstanbul'a ve diğer Rum beldelerine halı ve kilim ihraç ettikleri bildirilmektedir (Hızlı, 2011: 23).

⁶ Örneğin, İstanbul Tarihi Kapalıçarşı'da faaliyet gösteren *sarrafiyecilik sektörü* ve sektörün çok yönlü düzenini (*regulation*) sağlayan *Ahilik Modeli* çok uzun yıllardan beri, daha Amerika Birleşik Devletleri diye bir ülke yeryüzünde mevcut değilken, günümüz gelişmiş kümelenmelerine benzer bir şekilde faaliyetlerini sürdürmekteydi. Kaldı ki Bölge, halen tam manası ile olmasa dahi, çağdaş bir endüstriyel kümelenme teşkilatının nüvesini ve yapı taşını oluşturmaktadır.

etmesine vesile olmuştur. Dönemin lider devletlerinden Selçuklular sistemin öncülüğünü gerçekleştirmiş olup, Osmanlı Devleti, Hindistan ve Çin bu geleneği sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda endüstriyel kümelenme birliklerine dayalı üretim sistemi, Doğu Ekonomileri'nin geliştirdiği bir endüstrileşme ve sanayileşme sistemi olup uzun yüzyıllar boyunca dünyaya egemen olmuş bir sanayileşme sistemidir. Nitekim birçok teknoloji ve bu teknolojiye dayalı yeni sanayi meslekleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Temel felsefesi meslek öğrenme üzerine geliştirilen bu sistemde önemli olan *iş bulmak değil meslek öğrenmektir*. Yani mesleki teknik eğitim bu sistemin özünü oluşturmaktadır.

Makro-mezo ve mikro ölçekte doğru ve rekabetçi bir yapılanmanın nasıl modellenmesi konusunda ilk örnekler ve buna bağlı olarak geliştirilen çalışmalar kayıt altına da alınmıştır. Bu bağlamda, kümelenme yapılanmalarına benzerlik teşkil eden ve bir nevi nüvesini de oluşturan mekânsal iktisadî faaliyetler ve bunların işleyiş biçimleri farklı disiplinler altında (*iktisat, coğrafya, işletme gibi*) değişik araştırmacılar tarafından uzun süreden beri tartışılmaktadır. Doğal olarak şimdiye kadar firmaların coğrafi bir alanda birlikte hareket etme nedeni, teşkilatlanma yapılanmaları ve bunların davranışları farklı yaklaşımlar başlığında, değişik disiplinler altında ve farklı modeller şeklinde literatüre kaydedilmiştir.

Aşağıdaki yer alan analiz sonuçları; endüstriyel kümelenme tipi yapılanmaların tarihsel süreç içerisindeki evrimine destek veren önemli araştırmacıları, yaklaşımları ve nazari- uygulamalı çalışmaları kronolojik olarak özetlemektedir⁷.

Tablo 1: Endüstriyel Kümelenme Teşkilatlarının Tarihsel Süreç Serüveni

Nazariyeler	Modeller	Nazariye/ Model Öncüleri
Ahilik	<ul style="list-style-type: none"> Sanayi Birlikleri ve Ahilik Tipi Endüstriyel Kümelenme Modeli 	<ul style="list-style-type: none"> Ahi Evran (1227)
Firmaların Kuruluş (Yerleşim) Yeri	<ul style="list-style-type: none"> Yalıtılmış Devlet Modeli 	<ul style="list-style-type: none"> Johann Von Thünen (1826)
	<ul style="list-style-type: none"> Ticaretin Niteliği Üzerine Genel Deneme 	<ul style="list-style-type: none"> Richard Cantillon (1755)
	<ul style="list-style-type: none"> Endüstriyel Yatırım Yerleşiminin Tespit Edilmesi 	<ul style="list-style-type: none"> Wilhelm Launhardt (1882)
	<ul style="list-style-type: none"> Sanayi Yeri Seçimi 	<ul style="list-style-type: none"> Alfred Weber (1909)
Yığılma Ekonomileri	<ul style="list-style-type: none"> Statik Dışsallıklar Bağlamında Yığılma Ekonomileri <ul style="list-style-type: none"> - Yerelleşme Ekonomileri - Kentleşme Ekonomileri 	<ul style="list-style-type: none"> Alfred Marshall (1890)
	<ul style="list-style-type: none"> Dinamik Dışsallıklar Bağlamında Yığılma Ekonomileri <ul style="list-style-type: none"> - Porter Dışsallıkları - Jacobs Dışsallıkları 	
Rekabetçilik ve Kümelenme	<ul style="list-style-type: none"> Elmas Modeli Kümelenme Yaklaşımı 	<ul style="list-style-type: none"> Michael Porter (1980, 1985, 1990)

⁷ Kümelenme ve bölgesel kalkınma konusunda iktisat literatüründe değişik nazariyeler bulunmaktadır. Bu kuramlar, kimi zaman birbirlerine zıt kimi zaman da birbirlerini tamamlar niteliktedir. Diğer bütün bilim dallarında olduğu gibi, iktisadî modeller de belirli varsayımlar üzerine kurulu olduklarından, bu varsayımların geçerliliği oranında gözlemlenen olguları açıklayabilmektedirler. Öyle ki, bazen bir model, bir olguyu açıklayabilirken, başka bir olgunun tamamen tersi yönde öngörüler sunabilmektedir. Öte yandan, birbirinden çok farklı varsayımlarla hareket eden modeller aynı olgulara değişik açıklama ve yollardan da ulaşabilmektedir (TÜSIAD, 2008: 19).

2. FİRMALARIN KURULUŞ YERİ (YERLEŞİM YERİ) NAZARİYELERİ VE MODELLERİ

18. yüzyıldan itibaren iktisattaki mekân analizlerine bakıldığında, mekânı (1) *yüzey* ya da (2) *mesafe* olarak ele alan iki farklı yaklaşımın olduğu ve günümüze kadar *iktisadî coğrafya* nazariyelerinin bunlar üzerine geliştiği görülmektedir.

Mekânı ulaşım ile ortadan kaldırılabilen bir *mesafe* olarak kabul eden, *tümdengelim yöntemini kullanan bakış açısı*, zamanla ulaşım maliyetlerine dayanarak işletmelerin kuruluş yerini ve kentlerin hiyerarşisini saptamaya çalışan kuruluş yeri nazariyelerin gelişmesini sağlamıştır. Cantillon'la başlayarak, Quesney, Smith, Ricardo (*rant nazariyesi ve karşılaştırmalı üstünlükler nazariyeleri*) gibi isimler bu bakış açısının habercileridir. Thünen çemberleri olarak alınan tarımsal üretim bölgeleri yaklaşımıyla von Thünen'in asıl kurucusu sayıldığı bu yaklaşım içinde Laundhardt, Shaffle, Alfred Weber (*taşıma maliyetine dair üç aşamalı kuramı hala geçerlidir*), Palender⁸ gibi isimler de yer almaktadır (Özdiç, 2007: 8).

Mekânı *yüzey* olarak kabul eden ve *tümevarım yöntemini kullanan* kuramcılar ise deneysel (*empirical*) bulguları genel formüllere dönüştürme çabasıdadır. Bu anlamda mekânın ortaya çıkarttığı *etki alanını* araştırmışlardır. Nitekim Reilly, perakende ticaret etki yasası; Piatier, Fransa için etki alanı anketleri; Christaller, idari örgütlenmeyi de analizine kattığı *Merkezi Yerler Nazariyesi*; Stewart nüfus ve sosyokültürel faktörler, Singer, Gibrat ve Zipf yerleşme merkezleri hiyerarşisi ile ilgili çalışmaları ile bu alandaki önemli isimler olarak değerlendirilmektedir (Özdiç, 2007: 8).

Ekonomik faaliyetlerin *kuruluş yeri- yerleşim* düşüncesine ait nazariyeler 19. yüzyıl boyunca da gelişmiş ve evrim (*evolution*) geçirmiştir. Bu paralelde, *alansal ekonominin* gelişiminde diğer milletlerden katkı sağlayan araştırmacılar (*iktisatçılar vs.*) bulunmakla birlikte; ilginç şekilde konunun Alman iktisatçılarının (*Thünen, Weber vs.*) özel ilgi alanına girdiği görülmektedir. Bununla birlikte genel iktisat nazariyeleri içinde *kuruluş yeri* konusunda ilk katkıların klasik ekonomistler⁹ Adam Smith¹⁰, David Ricardo¹¹, Dupuit¹² ve von Thünen tarafından yapıldığı ifade edildiğine dair görüşler

⁸ Palander, taşıma mesafesi ve/veya taşınan mal miktarına göre kademeli taşıma ücretlerinin, ayrıca aktarmalı taşımacılığın, yükleme-boşaltma giderlerinin ve taşıyıcı işletmeler arasındaki rekabet durumunun kuruluş yeri seçimi üzerindeki sonuçları üzerinde durmaktadır (Müftüoğlu, 1983: 30).

⁹ Klâsikler genel olarak kuruluş yeri problemini *işbölümü ve uzmanlaşmayı* esas alarak incelemişlerdir. Liberal kâr güdüsü prensibine uygun olarak üretici birimler (işletmeler) kârlarını maksimumlaştıracak biçimde kuruluş yerlerini seçecekler, bunu da tam rekabet piyasasının şartlarına uygun olarak maliyetin asgari düzeye indirilmesi yoluyla gerçekleştireceklerdir (Müftüoğlu, 1983: 10).

¹⁰ Adam Smith, işbölümü sonucunda uzmanlaştırılmış üretim tarzının mukayeseli üstünlüğünü, kuruluş yeri dağılımının esas belirleyicisi olduğu ve bu mukayeseli üstünlüğün nedenleri olarak da tabii ve ekonomik kuruluş yeri faktörleri üzerinde durmaktadır (Müftüoğlu, 1983: 10). Smith, ayrıca doğrudan kuruluş yeri nazariyesi ile ilgili olmamakla beraber, doğal kuruluş yeri faktörleri olan iklim, ülkenin coğrafi konumu, hammadde ve enerji kaynakları ile ekonomik faktörlerden iş bölümü derecesi, piyasa büyüklüğü ve genişliği üzerinde durmuştur (Kocaman, 2007: 112).

¹¹ Ricardo karşılaştırmalı üstünlükler nazariyesini her ne kadar dış ticarete ilişkin geliştirdiyse de bu nazariyenin mekânsal yorumu kuruluş yeri nazariyesine genel ve dolaylı bir katkı niteliğindedir. Ricardo, üretim faktörlerinin ülke içinde tam taşınabilirliği, ülkeler arasında taşınamazlığı varsayımı altında, her üretim dalına ilişkin olarak hangi ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu belirlemeye çalışmıştır (Kocaman, 2007: 112). Ricardo dolaylı da olsa mukayeseli üstünlükler nazariyesi ile, *aynı zamanda*, mekânsal ekonomik düzen konusunda da önemli bir nazariye ortaya koymuştur. Mekânsal yorum olarak bakıldığında; üretim maliyetleri hammadde ve enerji kaynaklarının dağılımı, iklim, tabii ulaşım yolları gibi birçok tabii faktörün etkisi sonucu mekânsal farklılıklar gösterecektir. Bunun bir sonucu olarak üretim faktörlerinin ülke sınırları dışında taşınamazlığı varsayımına karşılık, ülke sınırları içinde tam taşınabilirliği ve tam

de mevcuttur. Kuruluş yeri kuramcılarında göre (Thünen, Weber vs.), iktisadî faaliyetlerin yürütülmesinde alan kavramı, taşıma faaliyetleriyle ortadan kaldırılabilen bir engel oluşturmaktadır. Zira üretimin çok büyük bir bölümü, üretildiği yerden çok farklı yerlerde tüketilmektedir. Bu engelin kaldırılmasının ise bir maliyeti vardır. Bu maliyet nedeniyledir ki, rasyonel hareket eden girişimciler, malın nihai tüketiciye tesliminde taşıma maliyetinin en az olduğu yerde kuruluşlarını gerçekleştirmektedir. Bu görüşü savunan iktisatçılar, sadece işletmelerin yer seçimini açıklamakla kalmamış, aynı zamanda kentlerin de yerleşimini açıklamaya çalışmış (Kınay, 2007: 54) ve çeşitli modeller geliştirmiştir.

2.1 Yalıtılmış Devlet (*The Isolated State*) Modeli- Johann Von Thünen

Adı geçen çalışmaları ilk somutlaştıran ve model ortaya koyan Von Thünen, *der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie* (1826) adlı eserinde, tamamıyla tecrit edilmiş, etrafı çöllerle çevrili, dış ekonomik ilişkileri olmayan, ortasında tek bir üretim merkezinin yer aldığı daire şeklinde homojen, hayali bir ekonomik sistem içinde; değişik tarımsal ürünlerin üretim yerlerinin, piyasalara (*pazarlara veya tüketim merkezlerine*) uzaklık ve ürünlerin piyasa fiyatları arasındaki ilişkiye bağlı olduğunu savunmuştur. Von Thünen'in; toprak yapısı ve verimliliğinin her noktasında eşit olduğunu varsaydığı bu modelinde işgücü maliyetleri de tüm üretim merkezlerinde eşit addedilmiştir. Von Thünen, ekonomiye ilişkin ilk model denemesi sayılabilecek bu analizini Ricardo'nun *toprak rantı* nazariyesine dayandırmıştır (Andersson vd., 2004; Kocaman, 2007: 112); uzaklık ve alanın rollerini aydınlatan bir *coğrafi model* ortaya koymuştur (Yücer, 2008: 5)¹³. Thünen, endüstrileşme öncesi, kendi kendine yeten bir farazi *Yalıtılmış Devlet* içindeki merkezi bir şehrin etrafında, toprak kullanımı ve tarımsal üretimin merkeze olan uzaklığa, zaman ve seyahat maliyetlerine göre değişen belli üretim sektörlerinin nasıl temerküz etmiş daireler halinde toplanacağını bir model olarak açıklamaktadır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde *kuruluş yeri kuramı* tek

---

rekabet şartları altında, değişik üretim dallarının (*daha doğrusu mukayeseli üstünlüğe sahip üretim dallarının*) ülke içindeki kuruluş yerleri, söz konusu üretim dalına ilişkin kuruluş yeri şartlarının en iyi şekilde karşılandığı noktalara doğru kayacaktır. Bunun sonucu olarak da her üretim dalının kuruluş yeri belirli coğrafi noktalarda toplanacak, yığılmalar meydana gelecektir. Bu yığılma eğilimine engelleyici yönde etkili olan taşıma maliyetleri ise Ricardo nazariyesinde yer almamaktadır. Böylece Ricardo bu görüşünde üretim faktörlerinin ülke içinde tam taşınabilirliği, ülkelerarasında ise taşınmazlığı varsayımı altında, her üretim dalına ilişkin olarak hangi ülkenin mukayeseli üstünlüğe sahip olduğunu belirlemeye çalışmaktadır. Belirli bir üretim dalı için her ülke mümkün bir kuruluş yeri olarak düşünülmekte, gerçek kuruluş yerinin belirli bir coğrafi konum olarak ülkenin neresinde olması gerektiği sorusuna yer verilmemektedir. Ülke içi değil uluslararası mekansal işbölümü incelenmektedir. Ricardo'nun bu modelinde *ülke yerine ülke içindeki coğrafi konumların* mümkün kuruluş yerleri olarak ele alınmasıyla, model bir kuruluş yeri modeli olarak yorumlanabilir. Üretim faktörlerinin tam taşınabilirliği, kısmi taşınabilirliği ve taşınmazlığı varsayımlarına göre de böyle bir temel modelden alt modeller türetilebilir. Nitekim Thünen modelinde, tek bir üretim faktörü (*toprak*) taşınamaz kabul edilmekte, diğer iki üretim faktörünün (*işgücü ve sermaye*) taşınabilirliğinden hareket edilmektedir. Bu varsayımların sonucu olarak taşınamaz üretim faktörü olan toprağın kuruluş yerlerini belirli konumlarda toplama etkisi ile taşınabilir üretim faktörleri olan işgücü ve sermayenin kuruluş yerlerini dağıtıcı etkisi bir araya gelerek ünlü Thünen dairelerini oluşturmaktadır (Müftüoğlu, 1983: 11-12).

¹²Dupuit 1844 yılında yayınlanan eserinde kuruluş yeri seçimi üzerinde durmuş olup, özellikle yeni ulaşım yollarının ekonomik hayatı canlandırdığına ve taşıma maliyetlerinin düşürülmesi sonucunda yeni hammadde kaynaklarının üretim devresine alınabildiğine işaret etmiştir. Ulaşım şebekesinin fonksiyonunu sadece taşıma maliyetini düşürmek yönünde değil, aynı zamanda ortalama maliyetin (*birim üretim ve taşıma maliyeti toplamı*) azaltılması yönünde de etkili olduğunu belirten Dupuit; daha mükemmel ulaşım şebekelerinin ve taşıma araçlarının geliştirilmesi sonucunda satış alanının genişletilmesi suretiyle satış miktarının artırılması, böylece daha büyük kapasiteli işletmelerin kurulmasının mümkün olacağını belirtmiştir (*böylece büyüklüğün sağladığı maliyet tasarrufları sonucunda birim üretim maliyeti azaltılabilecektir*) (Müftüoğlu, 1983: 13).

¹³ *Kuruluş Yeri (Yerleşim) Nazariyesi*'nin en önemli öncü isimlerinden birisi olan Von Thünen 1826'da yayınladığı Tecrit Edilmiş Devlet (*The Isolated State*) modeli ile kendi zamanının iktisadî düşünce çizgisinden yani İngiliz Klasik Okulu'ndan ayrılmaktadır.

firma yer seçiminin çözümlenmesine odaklanmış; bu bağlamda firmaların yer seçimi üreticilerin uzaklıklara, hammaddeye ve pazara verdiği önem derecesine göre belirlenmiştir. Bu gelişmeler ile birlikte, iki dünya savaşı arasında iki farklı yöntem ortaya çıkmıştır. İlk olarak, şehirsiz alan olarak oluşturulmuş bütün kullanım alanları Von Thünen'in tarımsal alanlar üzerinde kullandığı analize uygun ele alınmıştır. Öte yandan, ilk yaklaşıma karşı endüstriyel firmaların yerleşmesine dair yeni bir yöntem ortaya çıkmıştır. Bu yöntem hayvan ve bitki türlerinin alan kullanımlarını kendi aralarında ilişki kurarak açıklamayı denemiştir. Bu yöntemin amacı önemli bir değer olarak ele alınması gereken *ekolojinin* yer seçim çalışmalarındaki önemini belirtmektir. Bu dönemde ekologların şehirsiz alanların dairesel büyümesi ve alan kullanımları üzerindeki çalışmaları diğer araştırmacıları etkilemiştir. *Gelişen şehir merkezi alanı* düşüncesi Von Thünen'in pazar alanı kavramıyla aynıdır ve *şehirsiz alan hiyerarşi* sistemine benzemektedir (Acıdı ve Kılınçaslan, 2005: 30).

2.2 Ticaretin Niteliği Üzerine Genel Deneme- Richard Cantillon

Öte yandan 1755 yılında iktisatçı Richard Cantillon'un¹⁴ ölümünden sonra yayınlanan *Genel Olarak Ticaretin Niteliği Üzerine Deneme (Essai sur la nature du commerce en general)* adlı eseri mekânsal ekonominin en önemli çalışmalarından biri olup, bu çalışma kentlerin oluşumu ve rolü ile ilgili ilk ve Thünen'in analizinden daha geniş ve kapsamlı ekonomik araştırma olarak görülmektedir. Köy, pazar merkezleri ve kentlerin bir organizasyonunu ortaya koyan Cantillon, kentlerin orijininin toprak sahiplerinin yoğunlaşması ile belirlendiğini; ancak, yığılma ekonomisi, toprak sahiplerinin talebi kadar tüccar ve esnafın ilişkisine de bağlı olduğunu vurgulamıştır. Bu düşünce, son ekonomik yığılma nazariyelerinde kullanılan *çeşitlilik tercihi*'ni anımsatmaktadır. Taşıma ve zaman ekonomileri, üretim faktörlerinin birbirlerine yakın yerleşmelerine neden olmaktadır. Bu durum, yerleşim alanlarının ekonomik anlamda doğuşunu da açıklamaktadır (Ponsard, 1983: 6; Aktaran Yücer, 2008: 7).

2.3 Endüstriyel Yatırım Yerleşiminin Tespit Edilmesi- Wilhalm Launhart

Aynı zamanda Thünen'in çalışmasının değerinin anlaşılmasını sağlayan, matematiksel iktisadın öncülerinden ve refah ekonomisine önemli katkılarda bulunan Alman iktisatçılardan biri olan Wilhalm Launhart, 1882'de *Endüstriyel Yatırım Yerleşiminin Belirlenmesi* adlı makalesinde klasik yerleşim nazariyesini *üç noktalı problem* olarak tanımlamıştır (*iki hammadde kaynağı ve bir tüketim alanından oluşan bir kuruluş yeri üçgenini esas almaktadır*). Taşıma maliyetlerinin asgari seviyeye inmesini sağlayacak en uygun kuruluş yeri, üç sabit noktaya (*veya bir üçgenin köşelerine*) uzaklıkları toplamı asgari olan noktanın elde edilmesi ile bulunmaktadır. Launhardt, tüketici için bir malın teslim fiyatının uzaklığa bağlı olarak değişen taşıma maliyeti ile üretim yerindeki kendi sabit fiyatının toplamından oluştuğunu belirtmiştir (Ponsard, 1983: 19; Aktaran Yücer, 2008: 8). İşletme ekonomisine ilişkin kuruluş yeri nazariyeleri içinde ele aldığımız Launhardt ve Weber'in kuruluş yeri nazariyelerinden

¹⁴ Cantillon aynı zamanda bu eseri ile iktisat tarihinde ilk kez girişimcilik kavramını ortaya koyan araştırmacılardan birisidir.

sonra, kuruluş yeri probleminin genel ekonomide daha yoğun bir şekilde incelendiği görülmektedir (Müftüoğlu, 1983: 14).

2.4 Sanayi Yeri Seçimi Nazariyesi (*Theory of the Location of Industries*)- Alfred Weber

Von Thünen' in en önemli mirasçısı ise Alfred Weber olarak görülmektedir. 1909'da *Endüstrilerin Yerleşim Nazariyesi (Theory of the Location of Industries)* adlı kitabını yayınlamış; sanayilerin niçin belli yerlerde kurulduklarını matematik ve geometri kullanarak açıklamaya çalışmıştır. Endüstriyel yerleşim analizinin temellerini atan 19. yüzyıl Alman matematikçisi Weber, Launhardt'ı izleyerek ona ait birçok analizi yeniden sistematik olarak ortaya koymuştur. Kuruluş yerini saptamak için tıpkı Launhardt gibi taşıma maliyetini, ağırlık ve uzaklığı göz önüne alan Weber, analize *emek değişkenini* de eklemiştir. Farklı işgücü maliyetlerinin ve yığılma ekonomilerinin etkilerini ele almıştır. Thünen *tarımsal yerleşim* üzerinde durduğu halde Weber sadece *endüstriyel yerleşim* ile ilgilenmiştir. Ticaret, kredi ve sermayenin yerleşimini açıklamaya çalışmıştır (Yücer, 2008: 8). Weber, nazariyesini, gelişmemiş (*bakir*) bir ülkenin insanlar tarafından ele geçirilmesi ve izole edilmiş ekonomik bir sistem kurulması halinde ortaya çıkacak durumların araştırılmasına dayandırmıştır. Weber'in kuruluş yeri nazariyesine en önemli katkısı *kuruluş yeri faktörü* kavramıdır. Weber kuruluş yeri faktörünü; ekonomik faaliyetin herhangi bir yerde değil de belirli bir veya birkaç noktada cereyan etmesi sonucu elde edilen avantaj olarak tanımlamaktadır (Kocaman, 2007: 113). İzole edilmiş ekonomik sistem içinde taşıma maliyetlerini inceleyen Weber, kullanılan malzemeleri sınıflandırmıştır. Belirli bir bölgenin her yerinde bulunabilen malzemeleri *mebzul malzemeler* olarak isimlendirmiştir. Mebzul malzemelerin her yerde bulunması nedeniyle bunlar kuruluş yerini etkilememektedirler. Öte yandan *yerel malzemeler* belirli yerlerde buldukları için kuruluş yerini etkilemektedirler. *Yerel malzemeler* de kendi aralarında; üretim sırasında ağırlığından kaybetmeyen malzemeler ve üretim sırasında ağırlık kaybeden malzemeler olarak sınıflandırılmaktadırlar. Üretim sürecinde ağırlık kaybeden malzemeler de ağırlığının tümünü kaybeden malzemeler ve ağırlığının bir kısmını kaybeden malzemeler olarak sınıflandırılmaktadır. Weber bir üründe bulunan yerel malzeme oranını malzeme endeksi olarak tanımlamış olup, malzeme endeksini taşınan toplam ağırlığın bir göstergesi olarak ifade etmiştir. Birim ürün başına taşınan toplam ağırlığı ise kuruluş yeri ağırlığı olarak tanımlanmıştır (Kocaman, 2007: 113). Sanayi yeri seçimi kuramının öncülerinden birisi olarak kabul Alfred Weber 1909 yılında *firmaların en uygun yerleşim biçimini* ele alarak, iki köşesi hammadde kaynakları ve diğer köşesi pazar alanının oluşturduğu bir üçgene benzeterek basit bir şekilde açıklamak istemiştir (Acıdı ve Kılınçaslan, 2005: 30). Weber, firmaların belirli bir mekânda yığınlaşmalarından kaynaklanan birtakım yararlar nedeniyle belirli bir bölgede yoğunlaşabileceklerine dikkat çekmiş; buna göre, sanayi faaliyetleri üretim için gerekli olan girdilerin tedariki ve nihai malların pazarlara ulaştırılması için zorunlu olan ulaşım maliyetleri ile işgücünün maliyetlerini aynı anda asgari seviyeye indirgemeye çalışarak en uygun yer seçimini belirlemeye çalışmıştır. Ancak, Weber'e göre eğer firmaların bir arada faaliyette bulunmasından elde edilen yararlar, toplam ulaşım

maliyetlerinin en az düzeye indirilmesinden elde edilecek kazanımlardan daha fazla ise, aynı mekânda yoğunlaşma eğilimine girmektedirler. Binaenaleyh Weber, her bir münferit üreticinin yerleşme kararını üretim ve dağıtım maliyetlerini düşürmedeki faydasına göre verdiğini ve bunun ancak tek bir üretim bölgesi ile mümkün olduğunu savunmuştur (Andersson vd., 2004). Özetlemek gerekirse Weber'in kuruluş yeri nazariyesi, birinci aşamada toplam taşıma maliyeti minimizasyonuna göre optimum kuruluş yerinin belirlenmesinde Launhardt modeline bir yenilik getirmemekle birlikte (*kuruluş yeri üçgeni modeli*), kuruluş yeri seçimi *kuruluş yeri faktörleri* ve *malzeme endeksi* ile *kuruluş yeri ağırlığı* kavramlarıyla daha ayrıntılı ve metodik bir şekilde açıklanmaktadır. Ayrıca birinci aşamada belirlenen en uygun kuruluş yerinin ikinci ve üçüncü aşamalarda yöresel farklılıklar gösteren işgücü ücretleri ve yığılma avantajlarına göre yeniden değerlendirilmesi ile kuruluş yeri seçiminin çok boyutluluğu vurgulanmaktadır. Böylece en azından, en uygun kuruluş yeri seçiminin sabit üç (*veya daha çok sayıda*) noktaya uzaklıkları toplamı minimum olan noktanın bulunması şeklinde ifade edilen matematik problemi olmadığı ortaya konmuştur. Weber'in kuruluş yeri nazariyesi daha sonra bu konuda yapılan çalışmaları büyük ölçüde etkilemiştir. Bir yandan Weber'in kuruluş yeri modelini nazari yönden geliştirmeye çalışan, diğer yandan bu modeli somut kuruluş yeri problemlerine uygulayan birçok çalışmalar ortaya konmuştur (Müftüoğlu, 1983: 30).

Nazariyenin gelişiminde önemli diğer iki isim ise 20. yüzyılın ortalarında çalışmalarını gerçekleştiren August Löche ve Walter Christaller olmuştur. Löche 1940'ta *The Economics of Location*'ı, Christaller 1933'te *Merkez Yerler Kuramı (Central Places in Southern Germany)*'ni yayınlamıştır. Christaller 1933 yılındaki gerçekleştirdiği yer seçimi araştırmalarıyla hizmet kıtlığı ve bu hizmetleri tüketen optimum büyüklükteki nüfus arasındaki ilişkiyi göstermiştir (Acıdı ve Kılınçaslan, 2005: 30). Christaller (1933) *Central Places in Southern Germany* ile, merkezileşmiş ancak aynı zamanda mesafe ile azalan bir yayılma eğiliminde olan bir mal ve hizmet arzını ve talebini tarif etmektedir. Löche (1940) ise *Yerleşme Ekonomileri (The Economics of Location)* ile merkezi yerlere/ semtlere verilen örnekler, altıgen pazar alanlarını ima ettiği için, iktisadî faaliyetler ancak sınırlı sayıda yerlerde gerçekleştirilebilir önermesinde bulunmuştur (Andersson vd., 2004: 14). Lösch'ün çalışması yer seçim kuramına yeni kazançlar, ilaveler getirmiş ve özellikle sanayi yerleşmeleri, merkezlerin görev sıralaması, ulaşım ağı ve işlevsel alanlar üzerinde yoğunlaşmıştır (Brian, 1972, aktaran Acıdı ve Kılınçaslan, 2005: 30). Modern kuruluş yeri nazariyesinin kurucusu sayılan Walter Isard (1949) ise kuruluş yeri nazariyelerine tarihsel bir sıralama ışığında bakmaktadır. Kuruluş yeri probleminde zaman-mekân boyutlarının tarihsel konumunu tartıştıktan sonra genel nazariyeye katkıları tarih sırasıyla gözden geçiren Isard, Kendinden önceki çalışmaları eleştirerek birleştirici bir yaklaşım izlemiştir. *Genel Denge Nazariyesi*'ne mekân unsurunu ekleyen Isard, sonlu sayıdaki kuruluş yeri modeli üzerinde çalışmıştır. Isard gerçekçi bir kuruluş yeri nazariyesi ile gerçekçi bir dış ticaret nazariyesinin bir ve aynı şey olduğunu belirtmektedir. Daha sonra bu görüş doğrultusunda bölge planlama konusuna yönelmiştir. Bölge planlama ve karar verme konularının

birlikte islendiği eserlerinde yöneylem araştırması ve karar verme işlemleri sırasında kullanılan tekniklerin nasıl başarıyla kuruluş yeri analizine de uygulanabileceğini göstermiştir (Kocaman, 2007: 114).

3. YIĞILMA EKONOMİLERİ (*AGGLOMERATION ECONOMICS*) NAZARİYELERİ VE MODELLERİ¹⁵

Öte yandan endüstriyel kümelenme kavramının iktisat literatürüne girişi ise Marshall (1920) ile başlamıştır. Marshall'ın endüstriyel bölgeler olarak isimlendirdiği kavram, dışsal ölçek ekonomilerinin oluşturulmasında özel bölgelerde benzer özelliklere sahip küçük firmaların yoğunlaşmasını ifade eden yerel endüstrilerin rolüne dikkat çekmektedir (Marshall, 1920: 230). Marshall endüstriyel bölge oluşumuna yol açan temel ekonomik değişken olarak *dışsal ekonomiler* kavramını geliştirmiş ve bunun kaynaklarını incelemiştir. Yani, Ahi Evran ile kurulmuş ve gelişmiş geleneksel ekonomik yerleşim davranışlarının modelini inceleyerek literatüre katkıda bulunmuştur.

Aslına bakılırsa Thünen'den sonra 19. yüzyıl sonlarına dek mekânsal ekonomi nazariyeleri alanı çalışmalarında önemli bir ilerleme olmamış, 1950'lere dek mekânsal ekonomik düşüncede Alman düşünce ekolünün egemenliği sürmüştür. Kapitalizmin ikinci devrimi ile tarım ekonomisi ve hayvan gücü ile yapılan taşımacılıktan endüstrileşmeye, demiryolu taşımacılığına, kentleşme ve üretim yoğunlaşmalarına geçilmiştir. Bu değişim özellikle mekânsal düşüncenin ana merkezi olan Almanya'da hissedilmiştir (Ponsard, 1983: 19; Aktaran Yücer, 2008: 8). Ancak Von Thünen'in tarımsal yerleşimi açıkladığı Thünen Çemberleri, Alanson'un Thünen'in modelini kent alanlarına uyarladığı modeli, Weber'in Endüstrilerin Yerleşim Nazariyesi, Christaller ve Lösch'ün ayrı ayrı ortaya koydukları Merkezi Yerler Nazariyesi *iktisadî coğrafyanın*¹⁶ gelişimi açısından önemleri kabul edilse de ekonomik faaliyetlerin ve faktörlerin yığılmalarına neden olan etkenlere bir açıklama getirememeleri yönünde eleştiriye uğramışlardır (Seyfeddinoğlu ve Ayoğlu, 2008: 170).

Öte yandan, Krugman, Fujita, Venables, Blanchard ve Katz gibi ünlü iktisatçıların önderliğinde gelişen *Yeni Ekonomik Coğrafya* (YEC) (*New Economic Geography*), akımı bu eleştiri çizgisinde diğerlerinden ayrılmaktadır. Genel iktisat biliminin özel bir uzmanlık alanı olan YEC, bu soruları farklı modeller kurarak ele alıp mekânsal ekonomik oluşumları açıklamaya ve öngörülerde bulunmayı amaçlamaktadır (Küçüker, 2000; aktaran Seyfeddinoğlu ve Ayoğlu, 2008). YEC modelleri ekonomik coğrafyacıların aksine, daha çok, coğrafya, sosyoloji ve kentbilim ile ilgili iktisatçılar tarafından geliştirilmişlerdir. Benzer isim taşımakla ve çoğu konuda benzer varsayımlar kullanıp çok

¹⁵ Yığılma ekonomileri ile ilgili özgün düşünce Alfred Marshall tarafından ortaya atılmıştır. Yığılma ekonomilerinin varlığı Weber gibi alansal ekonomi ile ilgilenen birçok iktisatçı tarafından kabul edilmekle birlikte kaynaklarını ayrıntılı olarak tanımlayan Marshall olmuştur. Marshall, yığılma ekonomilerini dışsal ekonomiler olarak algılamaktadır (McCann, 2001: 53; Aktaran Yücer, 2008: 70).

¹⁶ İnsanı ve mekânı konu alan bir bilim dalı olan coğrafya, mekân üzerinde yaşayan insanın uğraştığı her türlü faaliyetin yerleşimi ile çok yakından ilgilenir. Beşeri coğrafyanın en büyük alt dallarından biri olan *ekonomik coğrafya* ise, mal ve hizmetlerin üretimini, tüketimini ve dağıtımını mekânsal açıdan anlamak ve açıklamakla ilgilenmektedir. Diğer bir deyişle ekonomik coğrafyanın odak noktası, mal ve hizmetlerin üretimi, dağıtımı/ değişimi ve tüketimin lokasyonudur. Bu yönüyle ekonomiyi ve coğrafyayı mezceden ekonomik coğrafya, mal ve hizmetlerin üretimi, tüketimi ve değişimiyle ilişkili aktivitelerin yer yüzündeki mekânsal farklılaşmasını yansıtmaya çalışır (Hartshorn ve Alexander, 1988: 5; Wheeler vd., 1998:4; Aktaran Yavan, 2006: 3).

yakın öngörülerde bulunmakla beraber, iki yaklaşım yönetsel olarak birbirinden ayrılmaktadır (TÜSİAD, 2008: 28). Hem coğrafyacılara hem de bizzat iktisatçılara çeşitli yer ve zamanlarda iktisat disiplininin mekânsız bir dünyada, ekonomik olay/ olguları ele aldığını belirtmişlerdir. İşte bu nedenle coğrafyacılara perspektifinden ekonomik coğrafya, iktisadî olaylara mekân boyutunu katarak iktisat içinde var olan boşluğu doldurmaktadır. Ekonomistler ise iktisat disiplininde var olan bu boşluğu kısmen bölgesel iktisat ve şehir ekonomisi alt dalları ile özellikle de 1950 sonrası bölge bilimi ve 1990 sonrası *yeni ekonomik coğrafya* akımı yoluyla gidermeye çalışmaktadır (Yavan, 2006: 4). Nitekim genel iktisat biliminin özel bir uzmanlık alanı olan YEC, farklı modeller kurarak mekânsal ekonomik oluşumları açıklamaya ve öngörülerde bulunmayı amaçlamakta (Küçük, 2000, aktaran, Seyfeddinoğlu ve Ayoğlu, 2007: 170)¹⁷, firmaları yığılmaya iten etkenleri merkezileştiren veya adem-i merkezileştirenleri (*tedarikçi*) ve ileri (*müşteri*) bağlar şeklinde tanımlamaktadır.

Son yıllarda, ülkeler içerisindeki bölgeler arası büyük gelişmişlik farklılıkları ve bunların çeşitli nedenleri, iktisatçıların da YEC adı altında yeniden fazlasıyla ilgi alanına girmiş bulunmaktadır. Çeşitli değişkenlerin etkisinde nüfus ve ekonomik faaliyetler ülkelerin az sayıdaki belirli kentlerinde ve bölgelerinde yığılmakta/ kümelenmektedir. Firmaların belirli bir coğrafik bölgede kümelenme eğilimlerinin en önemli etkenlerinden birinin *pozitif dışsal ekonomilerden*¹⁸ yararlanma çabaları olduğu bugün iktisatçıların arasında yaygın bir kabul görmektedir (Yücer, 2008: v). YEC modelleri arasında önemli bir yere sahip olan *yığılma ekonomileri (agglomeration economics)*; ekonomik faaliyetlerin belirli bir mekânda toplanması sonucu maliyetlerde gerçekleşen azalmayı ifade etmektedir. Temel olarak ölçek ekonomileri, dışsal ekonomiler, artan getiriler ve eksik rekabetçi piyasa yapısı üzerinde şekillenen yığılma ekonomileri, *kent ekonomisi* literatüründe de merkezi bir kavramdır (Nakamura, 1985, aktaran, Kıymalıoğlu, 2004: 364; Seyfeddinoğlu ve Ayoğlu, 2007). Aslına bakıldığında, başta Marshall (1890) olmak üzere ekonomik faaliyetleri inceleyen yazarlar üretim yapan birbirleriyle ilgili firmaların aynı coğrafyada yoğunlaşma eğiliminde olduklarını gözlemlemiş ve bu davranışın nedenleri ile yararlarını açıklamaya çalışmışlardır. Yığılma ekonomileri (*agglomeration*) olarak tanımlanan bu olgunun, işgücünün artan işbölümü ve uzmanlaşması, kalifiye bir işgücü piyasasına yakınlık, bilginin teminindeki kolaylıklar ve düşük maliyetler gibi yararlar sağladıklarına işaret etmiştir. Firmaların bireysel çabalarından çok ortaklaşa faaliyetlerden kaynaklanan bu avantajlar, bölgedeki *üretim ve işlem maliyetlerinin azalması* şeklinde ortaya çıkmaktadır (Marın ve Eraslan, 2007). Anlaşılabileceği gibi yığılma ekonomileri olarak bahsedilen

¹⁷ Alışılabilir iktisadî varsayımlar altında bölgeler arasındaki farkları açıklamak oldukça zordur. Bu nedenle daha yirminci yüzyılın başından itibaren kimi iktisatçıların ana-akım kuramların dışına çıkarak ölçek ekonomilerini modellerin içerisinde kullanmaya çalışmışlardır. Ne var ki, bu tür varsayımlar eldeki bilimsel araçlarla uzun süre modellenememiş, bu nedenle de öncü yaklaşımlar analitik çerçeveden yoksun olarak adlandırılmış ve göz ardı edilmiştir. Oysa son yıllarda, bilgi birikimindeki artış artık doğrusallık ötesi varsayımların da modellenmesine izin vermektedir. Giderek ölçek ekonomilerini içeren modeller, özellikle de yeni ekonomik coğrafya modelleri, daha sıklıkla kullanılmaktadır (TÜSİAD, 2008: 23).

¹⁸ Verimlilik ve büyüme üzerine önemli etkilerde bulunan, bilginin yayılması, nitelikli işgücü ve kalifiye eleman temin edilmesi, üretim aşamalarında yeniliklerin oluşturulması ve uygulanması ile piyasanın genişlemesi gibi sonuçlar ortaya koyan *dışsal ekonomiler*; firmaların birbirlerine piyasa ilişkileri içerisinde veya dışında herhangi bir maliyet yüklemeksizin sağladıkları yararlardır. Dışsal ekonomilerin, daha çok, aynı sanayi kolundaki firmaların belirli bir coğrafi bölgede kümelenmelerinden kaynaklanmakta oldukları ileri sürülmektedir. Ayrıca, türü ne olursa olsun her tip dışsallık, ekonomik etkinliklerin mekânsal yığılmasına yol açmaktadır (Yücer, 2008: 49).

etkiler aslında firmaların aynı coğrafyada bir araya gelerek yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır. Bu bakış açısı, ekonomik verimlilik ile firmaların birlikte mevkilenmesi (*co-location*) arasındaki bağı kurmuştur (*firmalar kümelenecektir ki üretim aktiviteleri ile alakalı pozitif dışsallıklardan fayda sağlayabilsinler*) 20. yüzyılın ilk yarısında birçok araştırmacı coğrafik toplanmalar ile ölçek ekonomileri arasındaki ilişkiyi tanımaya başlamıştır.

Son zamanlarda daha sıkça sözü geçmeye başlayan *yerel rekabetin evrimi görüşü* ise, on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan Fordist kitlesel üretim yapısının, 1970'lerin ortasındaki petrol krizi sonrası ikinci bir *endüstriyel bölünme* ile birlikte yeni Post-Fordist esnek üretim yapısına dönüştüğüdür (Piore ve Sabel, 1984, aktaran, TÜSİAD, 2008: 27). Bu yeni yapı, firmalar arası etkileşim ağlarına ve yığılaşma ekonomilerine dayalı olarak, Fordist tarzın gerektirdiği dikey bütünleşmeyi ortadan kaldırarak büyük firmaların üretimin bir bölümünü daha küçük firmalara aktarmasını, bu firmaların da belirli bir bölgede yığılaşmasını getirmektedir. Fordist kitlesel üretim ve tüketim kalıplarının değişmesi sonucu ortaya çıkan belirsizlikler ve parçalanma, hızla değişen teknoloji ile birleşince, firmaların yaşayabilmesi için esnek üretimi benimsemeleri gerekmektedir. Esnek üretim yapısı ise firmaların aynı anda hem uzmanlaşmış ve hem de hızlı dönüşebilen yapılar olarak kurulmasına bağlıdır, ki bu da oldukça maliyetlidir. Bu maliyeti azaltmak ise firmaların belirli bölgelerde yığılaşması (*agglomeration*) ile mümkün olabilmektedir. Bu durumda, iletişim ağlarını kurabilen, sosyal sermayesini daha hızlı güçlendirebilen ve en önemlisi büyük (*uluslararası*) firmaları bu örüntü içerisine yerleştirebilen bölgelerin daha hızlı gelişecekleri öngörülmektedir (Sunley, 2003, aktaran, TÜSİAD, 2008: 27). Yığılaşma ekonomileri YEC literatürü kapsamında *statik ve dinamik dışsallıklar* bağlamında ele alınmaktadır (Kıymalıoğlu, 2004).

3.1 Statik Dışsallıklar Bağlamında Yığılaşma Ekonomileri (*Yerelleşme ve Kentleşme Ekonomileri*)

Kümelenmenin bulunduğu bölgenin rekabet gücünün gelişmesi ekonomik yoğunlaşmaya bağlı olarak yığılaşma ekonomilerinin ortaya çıkmasına bağlıdır. Yığılaşma ekonomilerinin meydana getirdiği dışsallıklar ise üstünlük oluşturdukları gruba göre talep veya arz yanlı olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır. Tüketiciye yakınlık, satın alma maliyetlerinin düşmesi ve mal çeşitliliği gibi faydalar sağlayan talep yanlı dışsallıklar rekabet gücü açısından statik etkiler meydana getirmekte; bölgesel rekabet gücünün kaynağı olan verimlilik artışları ise arz yanlı dışsallıklara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlar *yerelleşme* ve *kentleşme* ekonomileri olarak adlandırılmaktadır (Cook vd., 2001: 353, aktaran, Ayaş, 2002: 13).

3.1.1 Yerelleşme Ekonomileri (*Localization Economics*)

Yerelleşme ekonomileri, aynı alana yerleşmiş aynı endüstriye dahil olan firmaların oluşturduğu yığılaşma ekonomileridir ve yerel endüstri düzeyinde ortaya çıkması nedeniyle firmalar için dışsal, endüstri için ise içsel sonuçlar doğurmaktadır (Seyfeddinoğlu ve Ayoğlu, 2007: 172; Yücer,

2008: 76). Yerelleşme ekonomileri aynı sanayi içinde birbirine yakın olan yerlerde yer seçen firmaların, yerel sanayinin ölçeğinden ileri gelen, üretim maliyetlerinin azalmasıyla ortaya çıkan ekonomilerdir (Eser ve Köse, 2005). Diğer bir ifade ile belirli bir mekânsal alanda firmalar için dışsal, endüstri için içsel yararlar olması durumunda söz konusu olan yerelleşme ekonomileri, bir endüstrinin toplam çıktısında oluşan artışın firma maliyetlerini azaltması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Yerelleşme ekonomileri, aynı alana yerleşmiş aynı endüstriye dahil olan firmaların oluşturduğu yığılma ekonomileridir ve yerel endüstri düzeyinde ortaya çıkması nedeniyle firmalar için dışsal, endüstri için ise içsel sonuçlar doğurmaktadır (Kıymalıoğlu, 2004: 368; Küçükler, 1998, aktaran, Kıymalıoğlu ve Ayoğlu, 2006: 199)¹⁹. Yerelleşme ekonomilerinin hakim olduğu (*endüstriyel uzmanlaşmanın sağlandığı*) kentler, yeni ve olgunlaşmamış endüstrilerde yer alan firmalar için bir çeşit küvez ortamı oluşturmaktadır. Bu endüstriler için talep belirsizdir ve üretim aşamaları için standardizasyon sağlanamamıştır. Firmalar, ürün ve üretim aşamaları ile ilgili farklı ve yeni bilgileri kullanabilmek, diğer yerelleşme avantajlarından yararlanabilmek için yığılmanın oluşturduğu uzmanlaşmış kentlere yerleşirler. Endüstri olgunlaşıp ürün ve üretim aşamaları standart hale gelince ölçek ekonomilerinden yararlanabilirler. Bu şekilde gelişen endüstriler, daha düşük maliyetle daha büyük ölçekli üretim yapabilecekleri coğrafi alanlara kaymaktadırlar. Bu sonuçlar, *kent uzmanlaşması ve ürün devresi hipotezi* ile yakından ilgilidir (*yeni endüstriler büyük ve çeşitlenmiş metropol alanlarda, olgunlaşmış endüstriler ise daha küçük ölçekli kentlere yerleşme eğilimindedirler*) (Henderson, Koncoro ve Turner, 1995, aktaran, Seyfeddinoğlu ve Ayoğlu, 2007: 173).

3.1.2 Kentleşme Ekonomileri (*Urbanization Economics*)

İçsel bağlantılı bir ekonomide mal ve hizmet üretimlerinin yersel yakınlığından sağlanan yararlanan yığılma ekonomileri, alansal yapının etkinliğini artırmakta, verimlilik ve yenilik oranlarını yükselterek büyümeyi hızlandırmaktadır. Yığılma ekonomilerinin varlığı nedeniyle coğrafi alanlarda oluşan sosyo-ekonomik toplanma birimleri ise *kentler* olarak karşımıza çıkmaktadır (Kıymalıoğlu, 2004: 364). Benzer bir şekilde kümelenme veya yığınlaşma ekonomileriyle ilgili olarak Jacobs (1960) ve Gleaser ve arkadaşları (1992) gibi ekonomistler kentleşme ekonomileri (*urbanization economics*)'nin, ekonominin büyümesindeki rollerine dikkat çekmişlerdir. Kentleşme ekonomilerini kısaca fiziksel ve sosyal altyapılar ile çeşitli destekleyici hizmetlerin firmalara sağladıkları faydalar olarak tanımlamaktadırlar. Bu anlamda yeni ekonomik coğrafya ve kentleşme ekonomileri

¹⁹ Ölçek ekonomileri üretim miktarı arttıkça ortalama maliyetin azalması anlamına gelir. Scitovsky (1954) çalışmasında ölçek ekonomilerinin nedenlerini sınıflamaya çalışmıştır. İçsel ekonomiler, firmanın kendi üretimindeki artış sonucu ortalama maliyetinin düşmesi anlamına gelir. Böylelikle firma büyüdükçe, küçük firmalara karşı olan ortalama maliyet üstünlüğü giderek artacaktır. İçsel ekonomilerin varlığı, aynı zamanda eksik rekabetin olduğu anlamına da gelir. Çünkü büyük firma, giderek küçük firmaları piyasa dışına itecektir.

Dışsal ekonomiler ise, ortalama maliyetteki azalmanın endüstrinin toplam üretim miktarındaki artışın sonucu ortaya çıkması durumudur. Dışsal ekonomiler saf (*pure*) (*kimi zaman teknolojik de denilir*) olabildiği gibi, maddi (*pecuniary*) de olabilir. Saf dışsal ekonomiler endüstri düzeyinde teknolojik birikimin firmanın maliyetlerini azaltması anlamındadır. Marshallgil ekonomiler de denen bir türü, bilginin firmalar arasındaki akışımıdır (*iş arkadaşları ile yemek yerken duyulan bilginin maliyetleri azaltmada kullanılabilmesi gibi*). Bu durumda piyasadaki rekabet tam olabilir. Maddi dışsal ekonomiler ise piyasa sebebiyle fiyatlar üzerine gelen ve firmanın üretim kararını değiştiren etkiyi ifade eder. En çok kullanılan örnek, bölgede firmanın kullandığı özel girdiler için ya da yetmiş emek için büyük bir piyasanın olmasıdır. Böylelikle firma istediği girdiyi daha ucuza bulabilecektir. Bu tür dışsallıkların fiyatlara etkisi ancak piyasada eksik rekabet olması ile mümkündür (Scitovsky, 1954; Brakman vd., 2001, aktaran, TÜSİAD, 2008: 23).

yaklaşımlarının endüstri içi dışsallıklardan ziyade endüstriler arasında ortaya çıkan pozitif dışsallıklara vurgu yaptığı söylenebilir.

Diğer bir ifade ile, kentleşme ekonomilerinin egemen olduğu kentlerde endüstriyel çeşitlilik oluşmaktadır. Farklı endüstrilerdeki firmalar da aynı tedarikçi firmadan ara malı sağlayabilir, iş ve kamu hizmetlerinin sağlanmasında ortaya çıkan ölçek ekonomilerinden yararlanabilir. Bir kentte ilişkisiz alanlarda faaliyet gösteren birçok firmanın yerleşmesi, bu firmalar tarafından paylaşılan girdi için taşıma maliyetlerini azaltır. Farklı endüstrilerdeki firmalar aynı hizmet arz edicisini paylaşır, böylece banka, sigorta, gayrimenkul, ulaşım gibi hizmetlerin temininde ölçek ekonomilerinin gerçekleşmesi sağlanır. Benzer şekilde, kamu hizmetlerinin paylaşımından sağlanan yararlar söz konusudur. Farklı endüstrilerden birçok firmanın aynı alana yığılması kamu hizmetlerinin çıktısını artırmakta ve sabit sermayenin daha etkin kullanımına izin vermektedir. Büyük ve endüstriyel anlamda çeşitlenmiş kentler geniş bir işgücü havuzu sağladığı için istihdam hacminde istikrarı sağlamak mümkündür. Bir endüstride iş olanakları azaldığında diğerleri ortaya çıkan işgücü fazlasını istihdam edebilirler. Ayrıca, değişik endüstrilerde faaliyet gösteren firmaların bir araya toplanmaları yeni ürün geliştirmek ve üretim aşamalarında yenilik yapmaya olanak tanımaktadır. Üretimde verimliliğin artışı ilişkili faaliyetlerin ortak bir coğrafi alanda yığılmaları ile mümkün olmaktadır. Kentleşme ekonomileri, aynı yersel alanda birçok ürün için uzmanlaşma sağladığı gibi endüstriler arasında ekonomik faaliyetlerin koordinasyon maliyetinin azaltılması yönünde de etkilerde bulunmaktadır (Kıymalıoğlu, 2004: 370). Henderson ve arkadaşları (1995) belirli bir ekonomik faaliyet yürüten işletmeler arasındaki dışsallıkların bazı durumlarda daha çok önemli olabileceğini kabul etmekle birlikte genel olarak birçok faaliyet kolunun aynı mekânda yığılmasından doğan yararların da göz ardı edilmeyeceğini ifade etmektedir. Jacob, kentlerin ekonomik faaliyetlerin çeşitliliğini sağladığını ve bir bakıma yeni düşünce ve yeniliklerin doğup gelişmeleri için kuluçkalık işlevi gördüklerini ifade etmiştir. Firmaların coğrafi yoğunlaşmasıyla yakından ilgili olan kentleşme ve yerleşme (*localization*) ekonomilerinden hangilerinin daha önemli olduğu konusunda neo-klasik bir görüşü temsil eden Mills'e (1992) göre, bir sektörün gelişimi daha çok aynı sektörde faaliyet gösteren firmaların sayılarının bir fonksiyonudur. Dolayısıyla firmaların bireysel düzeyde sağladıkları olumlu dışsallıklar önemli bir ölçüde kentleşme ekonomilerinden ziyade yerleşme veya kümelenmeden kaynaklanmaktadır.

1980'li yıllarda dünya ekonomisinde, özellikle üretim sistemleri ve iş örgütlenmesinde ortaya çıkan gelişmelerin sonucu olarak kitlesele üretimden esnek üretim sistemine doğru bir dönüşüm; bölgesel çalışmaların 1990'lı yıllarda yeniden ilgi görmesine ve gelişme iktisadında ihmal edilen coğrafi boyutun ön plana çıkmasına vesile olmuştur. Geleneksel üretim sisteminden farklı bir iş örgütlenmesi gerektiren esnek üretim sistemi, üretimin yapıldığı kent mekânlarında ve sanayinin örgütlenmesinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Kentsele ekonomilerin ve bölgesel iktisadın tekrar önem kazanmasının başlıca nedeni sanayinin değişen yapısıdır. Esnek üretim temelinde sanayileşme

olarak adlandırılan bu süreç bölgesel ve yerel dinamiklerin önemini artırmıştır. Küresel değişim en belirgin biçimde sanayi mekânlarında ve bölgesel ekonomilerde gözlenmektedir. Kentler küresel düzeyde, uluslararası üretim ve işbölümünde oynadıkları rol nedeniyle, ülke gelişme stratejilerinde önemli bir oyuncu, yeni ilgi odakları haline gelmektedir. Ülke gelişme stratejileri esnek üretim sistemi çerçevesinde yeniden tanımlanırken, üretimin yapıldığı mekânlar olan kentler de bu stratejiler tarafından biçimlendirilmektedir (Harvey, 2001; Küçükler, 1998; Ersoy, 2001; Eraydın, 1992, aktaran, Eser ve Köse, 2005: 99).

3.2 Dinamik Dışsallıklar Bağlamında Yığılma Ekonomileri (MAR, Porter ve Jacobs Dışsallıkları)²⁰

Dinamik dışsallıklar, uzun dönem ilişkiler ve etkileşimlerin tarihi ile güçlenen yerel bilgi birikimleriyle gerçekleşmekte, ekonomik oyuncular arasındaki iletişim ile ortaya çıkmaktadır. İletişim ve etkileşimin yoğun olduğu durumda fikir ve bilgiler hızla yayılmaktadır. İletişimin sıklığı ise coğrafi yakınlık tarafından belirlenmektedir ve bu yakınlık özellikle büyük kentlerde önemli bir dışsallık yaratmaktadır. Dinamik dışsallıklar, genel olarak teknolojik dışsallık niteliğindedir. Örneğin bir firma ya da endüstride gerçekleşen bir yenilik, bilgi yayımları yolu ile piyasa mekanizmasına dahil olmadan diğer firma ve endüstrilere olumlu dışsallıklar sağlayıp verimliliklerini artırmaktadır (Kıymalıoğlu ve Ayoğlu, 2006: 200).

Dinamik dışsal ekonomiler, piyasa yapısının niteliğine ve bilgi kaynağına göre iki alt grupta incelenebilir. Teknolojik dışsallıkların önemi konusunda genel bir fikir birliği varmış gibi görünse de bu bilginin nereden geldiği konusunda süregelen bir tartışma söz konusudur. Bilgi yayımları, aynı endüstri içinde ya da farklı endüstriler arasında gerçekleşebilir. Buna göre, dinamik dışsallık türleri aynı endüstride yer alan yerel firmalar arasında bilgi yayılımı ile ortaya çıkan ve tekelci piyasa yapıları ile uyumlu *Marshall-Arrow-Romer (MAR) Dışsallıkları* ve farklı endüstriler arasında bilgi yayılımı ile ortaya çıkan ve rekabetçi piyasalar ile uyumlu *Jacobs Dışsallıkları*'dır. Öte yandan, ara durum niteliğindeki *Porter Dışsallıkları* yaklaşımı, bilgi yayılması ve büyümenin sağlanması için rekabetçi piyasaların daha uygun olduğunu ileri sürerken bilgi yayılımının en etkin şekilde aynı endüstriye dahil firmalar arasında gerçekleştiğini ifade etmektedir (Kıymalıoğlu ve Ayoğlu, 2006: 200).

Tablo 1: Dinamik Dışsallık Türleri

		Piyasa Yapısı	
		Rekabetçi	Eksik Rekabetçi
Bilgi Kaynağı	Endüstri İçi (Uzmanlaşma)	• Porter Dışsallıkları	• MAR Dışsallıkları
	Endüstriler Arası (Çeşitlilik)	• Jacobs Dışsallıkları	

Kaynak: Lucio, Herce ve Goicolea, 2002: 24.

MAR yayımları uzmanlaşma ve yerel monopol sonucu ortaya çıkan bilgi yayımlarını vurgulamakta, Jacobs yayımları endüstriyel çeşitlilik ve yerel rekabet sonucu ortaya çıkan bilgi

²⁰ MAR yayımları, 1891 yılında Alfred Marshall tarafından geliştirilen, daha sonradan Kenneth Arrow (1962) ve Paul Romer (1986) tarafından genişletilen bir bilgi yayılımı nazariyesidir. Bu nedenle nazariyenin ismi MAR yayımları olarak ifade edilmektedir.

yayımları üzerinde durmaktadır. Porter yayımları ise, uzmanlaşma ve yerel rekabetin bilgi yayımlarını beslediğini ifade etmektedir (Kalça ve Atasoy, 2008: 98).

Tablo 2: Bilgi Yayımlarının Sınıflandırılması

Bilgi Yayımları	Nazariyeyi Oluşturan/lar	Nazariyenin Desteklediği Piyasa Yapısı	Nazariyenin Baskın Olduğu Endüstri Yapısı
MAR Yayımları	<ul style="list-style-type: none"> • Marshall (1891) • Arrow (1962) • Romer (1986) 	<ul style="list-style-type: none"> • Yerel Monopol 	<ul style="list-style-type: none"> • Aynı Endüstride Uzmanlaşma
Jacobs Yayımları	<ul style="list-style-type: none"> • Jacobs (1969) 	<ul style="list-style-type: none"> • Yerel Rekabet 	<ul style="list-style-type: none"> • Endüstriyel Çeşitlilik
Porter Yayımları	<ul style="list-style-type: none"> • Porter (1990) 	<ul style="list-style-type: none"> • Yerel Rekabet 	<ul style="list-style-type: none"> • Aynı Endüstride Uzmanlaşma

MAR dışsallıkları, aynı endüstride yer alan yerel firmalar arasında bilgi yayılımı ile ortaya çıkan dışsallıklardır. Statik anlamda endüstri-içi yerel dışsallıklara, yani yerelleşme ekonomilerine karşılık gelmektedir. Marshall (1890)'a göre, bir kentte gerçekleşen endüstriyel yoğunlaşma firmalar arasında bilgi yayılımını sağlamak ve kolaylaştırmakta, böylece hem kentin hem de endüstrinin büyümesine katkıda bulunmaktadır (Yücer, 2008: 81). MAR nazariyesine göre, yenilikleri ortaya koyanlar, yeni fikir ve buluşlarının bedel ödenmeksizin taklit edileceğinin ya da geliştirileceğinin farkındadırlar. Bu durum, yenilikçi firmaların araştırma-geliştirme faaliyetlerini azaltıcı yönde etki oluşturacaktır. Ancak, yenilikçi firmalar, kendi geliştirdikleri yenilikler üzerine tekel oluşturabildikleri durumda bu dışsallıkları içselleştirebilmektedirler ve böylece yenilik oranı artmaktadır. Bu nedenle de yerel tekeli piyasa yapısı, teknolojik dışsallıkların içselleştirilmesine olanak tanıdığı için yenilik ve büyüme için daha uygundur (Gleaser, Kallal, Scheinkman and Shleifer, 1992: 1131; Aktaran Yücer, 2008: 82). Henderson (1997: 450)'a göre MAR dışsallıklarının etkili olduğu endüstrileri barındıran kentler, çoğunlukla bir ya da birkaç yakın ilgili ihracat faaliyetlerinde uzmanlaşmaktadırlar. Uzmanlaşma, ölçek ekonomilerinden bütünüyle yararlanmayı sağlamaktadır. Ayrıca, standardize edilebilmiş üretim faaliyetleri, çoğunlukla daha küçük boyutlu uzmanlaşmış kentlerde gerçekleşmektedir (Yücer, 2008: 82). Jane Jacobs bilgi yayımları üzerine farklı bir nazariye geliştirmiştir. Jacobs (1969), yaygın bir endüstrideki şirketlere odaklanan MAR yayılımının aksine, bilgi yayımlarının bir bölgedeki endüstrilerin çeşitliliği ile ilişkili olduğuna inanmaktadır (Carlino vd, 2001: 18). Jacobs yayımları, farklı profesyonel sosyal çevrelerdeki bireyler vasıtasıyla ortaya çıkan dışsallıkların, bilgi yayımlarını tetikleyeceğini ifade etmekte olup, büyük yerel endüstriyel çeşitliliğin, endüstriler arası bilgi yayılımını kolaylaştırdığını ve endüstrinin gelişimine katkı sağladığını savunmaktadır (Blien ve Suedekum, 2004: 2; Aktaran Kalça ve Atasoy, 2008: 98). Firmaların, kendilerinin dahil olduğu endüstri dışından bilgi yayımları ile sağladıkları dışsallıklardır. Jacobs, MAR ve Porter dışsallıklarının aksine, en önemli bilgi transferlerinin farklı endüstriler arasında gerçekleştiğini, büyüme için endüstriyel çeşitliliğin uzmanlaşmadan daha önemli olduğunu savunmaktadır. Endüstriyel açıdan çeşitliliğin sağlandığı kentlerde, fikir çeşitliliği sağlanır ve fikirlerin yayılımı kolaylaşır. Kentler, farklı kesimlerden bireyleri bir araya getirdikleri için iletişimi kolaylaştırıp, yeniliklerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bilginin kolay elde edilebilirliği ve fikir akışı,

yüksek kira ve ücretlere rağmen neden hala kentlerin varlıklarını sürdürdüklerini açıklamaktadır. Jacobs, 1969'da yayınladığı *Şehirlerin Ekonomisi (The Economy of Cities)* adlı kitabı ile bilgi tasmaları konusuna değinen ilk iktisatçıdır. Jacobs, bilgi tasmalarının farklı endüstri ve iş alanları arasında gerçekleştiğini ve kent alanında oluşan endüstriyel çeşitliliğin daha fazla yeni fikir üreteceğini belirtmiştir. Jacobs'a göre yerel ekonomik yapıdaki çeşitlilik, firmalar ve endüstriler arasındaki bilgi yayılması sürecini kolaylaştırmakta ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Jacobs, tekellerin kentlere zarar verdiklerini, kent ekonomilerinin ulaşabilecekleri noktaya erişememelerine, kapasitelerini gerçekleştirememelerine neden olduklarını iddia etmektedir. Tekel fiyatlarının; zararlı olmalarına rağmen, tekellerin beraberinde getirdiği dezavantajların en önemsizi olduğunu, bunun nedenin ise tekellerin alternatif üretim yöntemlerinin, ürün ve hizmetlerin var olmasını engellemesi olduğunu ileri sürmüştür. Sonuç olarak, MAR ve Porter nazariyeleri, coğrafi olarak yoğunlaşarak uzmanlaşmış endüstrilerde firmalar arasında bilgi yayılmalarının daha etkili olduğunu ve uzmanlaşmış endüstrilerin daha hızlı büyüdüklerini savunmaktadır. Jacobs ise endüstriyel çeşitliliğin büyüme üzerinde daha etkili olduğunu belirtmektedir (Yücer, 2008: 83-84).

Porter'in (1990) bilgi yayılımları konusundaki görüşü, MAR ve Jacobs yayılımlarının arasında bir görüştür. Porter yayılımları tıpkı MAR yayılımları gibi, en önemli bilgi yayılımlarının alıcı ve satıcılardan oluşan ilişkili endüstrilerde meydana geldiğini ileri sürmektedir. Porter, alıcı ve satıcılar arasındaki yakınlığın bir bilgi yayılımı kaynağı olduğu varsayımına dayanarak, tüketicilerin ve satıcıların birbirlerine olan yakınlığının, maliyetler üzerinde pozitif etki oluşturacağını kabul etmektedir (King vd., 2003: 332; Aktaran Kalça ve Aksoy, 2008: 98). Porter dışsallıkları, MAR dışsallıkları gibi bilginin en iyi endüstri içinde yayıldığını kabul etmesine rağmen piyasa yapısı açısından MAR dışsallıklarından ayrılır. Porter, coğrafi olarak yoğunlaşmış ve uzmanlaşmış endüstrilerde bilgi yayılması için en uygun ortamın rekabetçi piyasalar olduğunu, yerel rekabetin yeniliklerin ortaya konma sürecini hızlandırdığını savunmaktadır. MAR ve Porter nazariyelerinin rekabete bakış açıları farklıdır. Porter'a göre, dışsallıklar en çok rekabetçi endüstrilerin coğrafi olarak uzmanlaştığı kentlerde ortaya çıkmaktadır, çünkü yerel rekabet yenilikçi firmaları teşvik edici bir etkide bulunmaktadır. Rekabetçi firmaların birbirlerinin fikir ve yeniliklerini taklit etmesi firmalar üzerine yenilik yapmak anlamında bir baskı oluşturmaktadır. Porter, teknolojik olarak yenilik ortaya koyamayan firmaların rekabet güçlerini kaybettiklerini ve rekabet etmeyi sürdüremeyerek piyasadan ayrılmak zorunda kalacaklarını savunmaktadır. Yerel rakipler arasındaki acımasız rekabet, yeniliklerin çok hızlı bir şekilde adaptasyonuna ve geliştirilmesine yol açarak endüstriyel büyümeyi sağlamaktadır (Yücer, 2008: 82-83).

4. REKABETÇİLİK VE KÜMELENME NAZARİYELERİ VE MODELLERİ

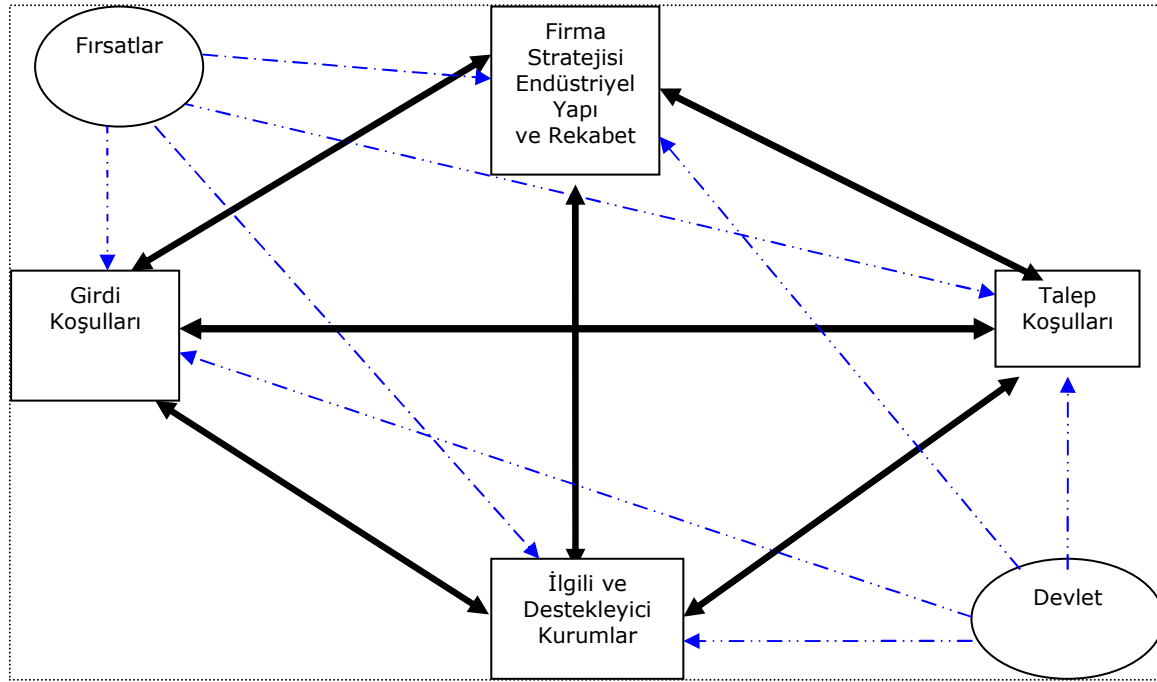
Son yıllarda rekabetçilik²¹ ve kümelenme yazınında önemli bir yeri olan Porter'ın araştırmaları, özellikle ülke ve bölgelerin rekabetçi avantajlarını açıklamak ve incelemek anlamında önemli bir katkı sağlamaktadır. Yine, bölgelerin yenilikçilik kapasiteleri konusuna ışık tutmaları ve kümelenmelerin dinamik yapılarını açıklamaları açısından önem taşımaktadır. Porter yukarıda, tartışılan yer seçimi nazariyeleri, bölge bilimi, bölge ve kentleşme ekonomileri ile yeni ekonomik coğrafya yaklaşımlarından farklı olarak işletme yönetimi ve neo liberal yaklaşıma (*rekebetçiliğe*) dayanan bir nazariye geliştirmiştir. Porter, başarılı veya rekabet üstünlükleri olan firmaların genelde belirli ülkeler, bölge veya kentlerde yoğunlaştıklarına dikkat çektikten sonra çeşitli sektörlerin coğrafi yoğunlaşmalarını gösteren haritalar göstermektedir.

Ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesiyle birlikte temel girdi ticaretinin yaygınlaşması doğal kaynak, hammadde ve ucuz işgücü gibi temel girdilere dayalı rekabet gücünü sona erdirmiştir. Bu durumda rekabet gücünü, faktör maliyetlerini dikkate alarak açıklayan klasik nazariyelerin önemi azalmıştır. Nitelikli ve uzman işgücü, ileri teknoloji, özel amaçlarla geliştirilmiş altyapı, iletişim teknolojileri gibi verimlilik artışı sağlayan gelişmiş üretim girdilerinin kullanımı sonucu ortaya çıkan verimlilik artışlarını dikkate alan modern yaklaşımlar, rekabet gücünün açıklanmasında önem kazanmıştır. Üretim faktörlerinin tükenebilirliği veya piyasalardan kolaylıkla sağlanabilirliği dikkate alındığında, rekabet gücü açısından verimlilik artışlarını dikkate alan anlayışın önemi artmaktadır. Yapılan araştırmalarda rekabet gücü yaratan verimlilik artışlarının kaynağı olarak kümelenmelerde ortaya çıkan yığılma ekonomileri gösterilmektedir (Ayaş, 2002). Becattini'nin (1990) çalışmasında bahsettiği Avrupa'da özellikle İtalya'da 1960 ve 70'lerdeki belli endüstriyel bölgelerde yoğunlaşmış teknolojik ve stratejik olarak işbirliği yapmaya eğilimli küçük firmaların bulunduğu bölgelerin büyümesi ve başarısı hem araştırmacıların hem de endüstri politikalarından ve bölgesel politikalardan sorumlu politika yapıcı ve uygulayıcılarının ilgisini çekmiştir (Isaksen, 1998). Rekabetçi özellikleri ile bu kümelenmeler, adı geçen endüstriyel bölgelerin temelini oluşturdukları gözlemlenmiştir. Aynı zamanda, *küresel ekonomi içinde devamlılığı olan rekabetçi avantajlar çoğunlukla belli bir bölgeye mevzilenmiştir* fikrini savunan bölgeselleştirme (*regionalization*) kavramı rekabetin özelliklerini açıklayan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Porter, 1998). Günümüzde Porter (1990; 1998) gibi bilim insanları kümelenme adı altında bu olguya modern bir anlayışla yaklaşmakta, belli bir sektörde faaliyet gösteren firmalar ile bunlara girdi tedarik eden, hizmet sunan özel ve kamu kuruluşları arasındaki yatay ve dikey ilişkiler bütününe meydana getiren dinamik bir yapı olarak görmektedirler.

²¹ Rekabetçilik ve rekabet gücü ile ilgili konular 1980'li yıllardan itibaren önem kazanmıştır. Geleneksel yaklaşımlar çerçevesinde açıklanan rekabet gücünün kaynaklarını; zengin doğal kaynaklar ucuz ve bol işgücü ile hammadde ve girdi bolluğu oluşturmaktadır. 1980'li yıllardan sonra artan küreselleşme yönündeki eğilimler dikkate alınarak, rekabet gücü hakkında yeni bir bakış açısının ortaya konması zorunluluğu doğmuştur. Küresel rekabet koşullarındaki değişimler de göz önünde bulundurularak, rekabet yaratan faktörler ve bu faktörlerin etkileşimlerini açıklamaya yönelik araştırmalar hız kazanmıştır. Bu çalışmalardan en yaygın olarak bilineni; Porter'ın *Ulusların Rekabet Üstünlüğü* adlı çalışması olup, rekabet gücünün temel ve dışsal belirleyicilerinden söz edilmektedir. Temel belirleyiciler; üretim koşulları, talep koşulları tamamlayıcı sektörler ile piyasa yapısı ve rekabet stratejileri olarak ele alınırken, dışsal belirleyiciler; devlet müdahalesi ve küresel koşullardan oluşmaktadır. Bölgeler; temel belirleyiciler için en uygun koşulları sağladığı sektör ve sektör gruplarında rekabet gücü kazanmaktadır (Ayaş, 2003).

Kümelenme kavramındaki en büyük ilerleme *Milletlerin Rekabetçi Avantajları* (1990) adlı çalışması ile o zamana kadar herkesçe kabul gören, çeşitlendirilmiş ekonomileri teşvik eden, hâkim Amerikan yerel kalkınma hedeflerinin tersine, endüstriyel kümeleşmelerin gücüne vurgu yapmak suretiyle, ihtisaslaşmanın tarihsel gücünü savunan Porter ile gerçekleşmiştir. Porter, firmanın içine ait unsurlarının ötesinde birçok faktörün firmanın verimini arttıracığının altını çizmiştir. Ayrıca, bazı ulusların niye diğerlerinden daha rekabetçi ve bazı sanayilerin niye diğerlerinden daha yüksek rekabet gücüne sahip olduklarını analiz etmeyi sağlayan bir model önerisinde bulunmuştur. Porter, rekabetçilik gücü yüksek olan bu firmaların coğrafi yoğunlaşmasının altında yatan nedenleri *Elmas Modeli* olarak tanımladığı kavramsal bir çerçeve ile açıklamaya çalışmaktadır. Aşağıdaki Şekil’de gösterilen Model’de endüstriyel dinamikleri açıklamak için birbiri ile ilişkili dört grup güç ileri sürmüştür. Bunlar girdi koşulları, nitelikli yerel talep koşulları, ilişkili ve destekleyici endüstriler ve firma yapıları, strateji ve rekabet ile ilişkilidirler (Porter, 1990). Ülkelerin sahip olduğu bazı yetenek ve özelliklerin rekabet avantajı sağladığına yönelik geliştirilen bu model temelde birbiriyle bağlantılı (içsel) dört unsur ve bunları etkileyen iki dışsal unsurdan oluşmaktadır. Modelin en güçlü yönleri dinamik ve sistematik bir bütünlük içinde olmasıdır. Elmas Modeli’ndeki tüm bileşenler birbiriyle etkileşim halindedir. Bu yüzden Model dinamik bir özellik kazanmaktadır. Ayrıca bir sistem niteliği taşıması nedeniyle faktörlerin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir²².

Şekil 1: Porter’ın Dinamik Elmas Modeli

Kaynak: Porter, 1990: 71.

²² Rekabet gücü açısından işletmelerin dışsal kaynaklarını oluşturan bölgesel rekabet gücü unsurları, kuruluş yeri ile birlikte makro ekonomik ortamdaki gelişmelerin sağladığı üstünlükleri içermektedir. Porter yaklaşımından hareketle incelendiğinde rekabetçi bir ortamda üretim faktörleri, talep koşulları ve tamamlayıcılık ilişkileri rekabet gücünü etkileyen bölgesel unsurlar olarak kabul edilmektedir. Bölgesel rekabet gücü unsurları açısından her bölge farklı bir yapı gösterir. Buna bağlı olarak bölgede faaliyette bulunan işletmelerin rekabetçi üstünlükleri de farklılaşmaktadır. Buna göre işletme kaynaklarının en yüksek verimi sağlayacak kuruluş yerinin belirlenmesi, rekabet gücünü geliştirmenin ön koşulunu oluşturmaktadır (Ayaş, 2002).

Model, aynı zamanda, bir organizasyonun ulusal yapısının uluslararası rekabet gücü elde etmede önemli bir role sahip olduğu tezine dayanmaktadır. Porter, bu kavramsal yaklaşımda ulusların rekabet üstünlüğüne sahip oldukları sanayilerindeki belirleyici unsurları, elmasın değerinden yola çıkarak, elmas terimi ile bağdaştırmıştır. Yukarıda da açıklandığı gibi, Porter'ın modeli ulusal rekabet üstünlüğünü dört grup altında incelemektedir [(1) girdi koşulları, (2) talep koşulları, (3) ilgili ve destekleyici sanayiler ve (4) firma stratejisi ve rekabet]. Tüm bu değişkenler işletmelerin kendilerini geliştirdikleri ve rekabet güçlerini yükselttikleri bir sistemi işaret etmektedirler. Bu dört temel değişken altında alt değişkenler incelenmektedir. Porter bu elmas çerçevesini belirleyici olan unsurların birbirleri ile ilişkilerini karşılıklı güçlendiren bir sistem olarak görmekte ve belirleyici olan değişkenlerden birinin diğeri üzerindeki olası etkilerini de göz önünde bulundurmaktadır (Öz ve Pamuksuz, 2003). Bu unsurlar zaman içerisinde güçlenerek ve birbirlerini güçlendirerek bir sanayinin rekabet gücünün yükselmesinde etkili olmaktadır (Liu ve Song, 1997). Bu dört unsurun karşılıklı etkileşiminin yanı sıra bu belirleyicileri etkileyen iki dışsal değişken de modelde yer almaktadır. Bunlar, devlet ve uyguladığı politikalar ile karşılaşılan fırsatlar ve şans boyutlarıdır.

Aşağıdaki Tablo'da bu unsurlar (boyutlar) daha açık bir şekilde görülmekte olup, sırasıyla açıklanmaktadır. Diğer taraftan bu etkileşimlerin birbirlerine ve modelin bütününe etki derecesi bölgeden bölgeye, sektörden sektöre ve işletmeden işletmeye değişiklik göstermektedir. Bu nedenle, yapılan çalışmalarda adı geçen tüm değişkenler (*dünya ekonomisi, ulusal ekonomi, bölge ve sektör*) göz önüne alınarak yapılmaktadır. Öte yandan, unutmamak gerekir ki Elmas Modeli (*Diamond Model*) ile yapılan tüm çalışmalar önemli bir bilgi birikimini ve saha tecrübesini gerektirmektedir. Nitekim saha uzmanı, incelediği sektörü çok iyi bilmesinin yanısıra, sektör hakkında uluslararası çapta bilgi birikimine de sahip olması icap etmektedir. Ayrıca, uygulama alanı (bölge) hakkında elde edeceği

Tablo 3: Mikro-Ekonomik Rekabetçilik Endeksi Sıralama Göstergeleri

Girdi Koşulları	Fiziki Altyapı	Toplam Altyapı Kalitesi
		Trenyolu Altyapı Kalitesi
		Liman Altyapı Kalitesi
		Hava Taşımacılığı Altyapı Kalitesi
		Elektrik Arzı Kalitesi
		Telefon/Faks Altyapısı Kalitesi
	İdari Altyapı	İş Dünyasına Yönelik Kamu Koruması
		Yargının Bağımsızlığı
		Kamu Sektörü Yasal Kaynakların Yeterliliği
		Pazara Yeni Girenlere Yönelik İdari Zorluklar
		Bürokratik Zorlukların Derecesi
	İnsan Kaynakları	İşletme Okullarının Kalitesi
		Kamu Okullarının Kalitesi
		Matematik ve Bilim Eğitiminin Kalitesi
	Teknoloji Altyapısı Bilim ve Teknoloji	Bilim Adamlarının ve Mühendislerin Varlığı
		Bilimsel Araştırma Kurumlarının Kalitesi
Üniversite/Sanayi Araştırma İşbirliği		
Fikri Mülkiyet Koruması		
Talep Koşulları	Alıcı Sofistikasyonu	
	En Yeni Ürünler Tüketicinin Alışması	
	Yüksek Teknoloji Ürünlerinin Devlet İthalatları	
	Talepkar Düzenleyici Standartların Varlığı	
	Bilgi Toplumuna İlişkin Kanun	
	Çevre Kanunlarının Sıklığı	

İlgili ve Destekleyici Sanayiler	Yerel Tedarikçi Kalitesi	
	Kümelenme Gelişim Durumu	
	İşleme Makinalarının Yerel Tedariği	
	Uzmanlaşmış Araştırma ve Eğitim Hizmetlerinin Yerel Erişilebilirliği	
	Üretim ve İşleme İşbirliği	
	Yerel Tedarikçi Sayısı	
	Ekipman ve Yedek Parçaların Yerel Tedariği	
Firma Stratejisi ve Rekabet	Teşvikler	Rekabeti Bozucu Devlet Teşviklerinin Boyutu
		Hükümet Yetkililerinin Kararlarındaki Taraflılık
		İşçi-İşveren İlişkilerinde İşbirliği
		Kurumsal Yönetim Kurulların Yararı
	Rekabet	Gzili Ticaret Engelleri
		Yerel Rekabetin Yoğunluğu
		Yerel Rakiplerin Boyutu
		Rekabet Politikasının Etkinliği
		Kurumsal Faaliyetlerin Yerinden Yönetimi
		Diğer Firmaların Yasal Olmayan Faaliyetlerinin Maliyeti
		Tarife Serbestleştirilmesi

Kaynak: World Economic Forum (WEF), 2002.

bilgiler de son derece önem arz etmektedir. Nitekim adı geçen değişkenler eksik kaldığında ve/ veya yanlış değerlendirildiğinde yapılan analizler de doğru sonuçlar vermemektedir. Doğal olarak yapılan stratejik kararlar da akim kalmaktadır. Tüm bu *değişkenlerin* detaylı bir incelemesi aşağıdaki Tablo'da sunulmaktadır.

Porter'in Elmas Modeli'nde sistem bütünü sürekli hareket halinde, olumlu ve olumsuz etkilerin olduğu bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte rekabet avantajları, yenilenme ve yeniliklerin hızına bağlıdır. Bir belirleyenden kaynaklanan etkinin yararlı duruma gelebilmesi diğer belirleyenlerin durumuna bağlıdır. Her etken kendine yansıyan etkiyi değerlendirme durumunda olduğu takdirde bundan olumlu olarak etkilenmektedir. Geniş ve yaygın etkileşimin ortaya çıkması, sistem bütünü içindeki karşılıklı etkileşimin nitelik ve yoğunluğuna bağlı olup, tek bir etken, genelde yetersiz kalırken; yeni bilgi, yetenek ve oyuncuların sürekli devreye girdiği dinamik ve rekabetçi bir ortamın varlığı küresel rekabet avantajını ortaya çıkarmaktadır (Erkan ve Erkan, 2004: 360). Porter kümelenmeyi Elmas Model değişkenlerinden yola çıkarak geliştirmiştir. Nitekim Porter, özellikle ilgili ve destekleyici kurum ve kuruluşları kümelenmenin temeli olarak nitelendirmektedir. Diğer bir ifade ile, coğrafi bir yoğunlaşmada ana üreticilerinin yanısıra, sektörü doğrudan ve dolaylı destekleyen oyuncuların da yer alması ve birbirlerini desteklemesi gerekmektedir.

İşbirliği içersinde olan firmaların, nitelikli işgücünün, uzmanlaşmış kurumların, bilgi, fikir ve enformasyonun firmalar arasında yayılmasının yol açtığı dışsallıkların ve firmaların birbirine yakın yer seçmesinin öneminden söz eden Marshall'dan bu yana geçen yüzyıllık süre içersinde, ekonomik coğrafyacıların ilgi alanı içersinde olmasına rağmen, bölgesel çalışmalar 1990'lı yıllara kadar *gelişme stratejilerinin* konusu olamamıştır. Bir yüzyıl sonra, Marshall'ın *yerelleşme ekonomileri* olarak adlandırdığı, Perroux'un (1950) *büyüme kutupları (growth poles)*²³ olarak kavramsallaştırdığı, Porter

²³ Hiç kuşkusuz kalkınma iktisadi kuramları içersinde daha çok bilinen ve bölgesel planlama çalışmalarından en çok kullanılan yaklaşım, Perroux (1950) tarafından ortaya atılan büyüme kutupları (*growth poles*) kuramıdır. Perroux'ya göre iktisadi mekân, bir firmanın ya da endüstrinin alıcı ve satıcıları ile arasındaki ilişki ağları, bu ilişkilerin oluşabileceği bir güçler alanı ve bu güçlerin birbirleri ile olan karşılıklı ilişkilerini içeren toplamdan oluşmaktadır (Malizia ve Feser, 2004, aktaran, TUSİAD, 2008: 25). Güçler alanı olarak iktisadi mekân bir büyüme kutbudur (*odağı*). Bu kutup büyümeyi önce harekete geçirir ve daha sonra da çevresine doğru yayar. Dolayısıyla,

(1990, 1998) ile standart bir kavram haline gelen kümelenme (*aynı zamanda yerelleşme olarak ta kullanılmakta*) yaklaşımı, son yıllarda sadece analitik/ampirik bir kavram olarak değil, aynı zamanda bölgesel kalkınma politikalarının araçlarından biri olarak da önem kazanmıştır (Eser ve Köse, 2005: 98- 99). Yukarıda da belirtildiği gibi, bir bölgede kümelenme çeşitli yollarla başlayabilir. Firmaların uzman, nitelikli işgücü kullanımı, uygun bir yerleşim yeri, bol doğal kaynaklar, gelişmiş bir altyapı veya üniversiteler bünyesinde yapılan akademik araştırmalar firma gruplarının kendi aralarında kümelenmeler kurarak büyümelerine yardımcı olabilir. İşletme yetkililerinin aralarındaki yüz yüze iletişim de kümelenme gelişiminde ve bu sürece ilişkin koşulların yaratılmasında yardımcı olabilir. Ayrıca önceki kümelenme örneklerinin en iyi şekilde değerlendirilmesi, anahtar endüstrilerdeki ve bölgedeki kurumların, kısaca, tüm iktisadi karar birimlerinin bir araya getirilerek işbirliğinin arttırılması, bu işbirliği süreci sonucunda alınan kararların hiçbir bürokratik engele takılmadan hemen uygulanması kümelerin gelişimi için gerekli olan diğer koşullardır (Altay, Gacaner ve Çatık, 2004: 20).

Günümüzde artık her bölge kendine has birtakım özellikler taşımaktadır. Doğal olarak, hangi alanda rekabetçi avantajı yakalayabileceğine en iyi şekilde karar verebilmiş bir bölge kümelenmeden birçok stratejik yarar sağlayabilmektedir. Bunun yanısıra Porter, kümelenmelerin örtük bilgi, motivasyon ve informel öğrenme gibi yerel nitelikte küçük ve sürekli yeniliklerin kaynağı olan, daha sonra da birikimsel etkileri nedeniyle içsel teknolojik gelişmeleri ortaya çıkaran unsurları da beraberinde getireceğini belirtmiştir. Böylece sahip olduğu kümelenmeyi destekleyerek onları geliştiren bölgeler diğer bölgelere nazaran rekabetçi avantajlar yaratma sürecinde önemli ölçüde ileride olacakları beklenmektedir. Oluşturulan bu ağ (*network*) sayesinde çevresindeki iktisadî sorunlar ve bunların nedenleri ile ilgili daha sağlıklı bilgiler edinebilen kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve diğer destekleyici kuruluşlar hizmetlerini daha etkin bir şekilde sürdürebileceklerdir. Örneğin kümelenmelerin ihtiyaçları ve sorunları konusunda bilgi alan kalkınma planıcıları bölgede yer alan endüstrilerin durumunu da dikkate alarak geniş bir perspektif çerçevesinde bölgenin ileriye dönük kalkınma stratejisini oluşturabileceklerdir (Altay, Gacaner ve Çatık, 2004: 20).

5. SONUÇ

Endüstriyel kümelenmelerin bir bölgede yapılanması ve mal ve hizmet üretme biçiminin kökenleri; başka bir ifade ile ilk modern kümelenme modelinin oluşturulmasının tarihsel kökenleri birçok araştırmacının (*iktisat tarihçileri, kent antropolojisi uzmanları, şehir planıcıları, coğrafyacılar ve iktisadi coğrafyacılar, sosyal antropoloji uzmanları vs.*) üzerinde çalıştığı konuların başında

---

büyüme karşılıklı etkileşim ve dışsallıklar üzerinden gerçekleşecektir. Büyüme kutupları modelinde temel olan sektördür. Bu nedenle, büyüme kutbu modelini politika oluşturmada temel alan planlama çalışmalarında genellikle *lider* sektörün seçilmesi en önemli konu olagelmıştır. Her ne kadar uygulama sonuçları ve yapılan çalışmalar bu modele bağlı politikaların başarısızlıklarının daha ağır bastığını gösterse de, çekiciliği hâlâ devam etmektedir. Modelin temel özelliği, kutup ile çevre arasındaki bağıntıdır. Eğer merkez ile çevre arasında yakın bağıntılar yok ise, merkezdeki büyümenin çevreye yayılımı mümkün olamayacaktır (TUSİAD, 2008: 25- 26). Bir bölgede kalkınma kutbunun ortaya çıkışı, ilgili bölgenin üretiminde niceliksel artış yanında teknik ilerlemeler ve yeni yatırım alanlarının ortaya çıkması anlamında da niteliksel olarak bölge ekonomisine katkıda bulunur. Perroux, zamanla yaratılan kutup ile çevresindeki geleneksel alanlar arasındaki farkların aradaki işgücü ve mal akımı nedeniyle ortadan kalkacağını da savunmaktadır (Altay, Gacaner ve Çatık, 2004: 18- 19).

gelmektedir. Bu bağlamda, ekonomik coğrafi bölgelerin hangi açıdan nasıl büyüdüğü, geliştiği ve/veya değiştiği, aynı zamanda, yeryüzünden silindiği; mekâna bağlı olarak iktisadi hayatın nasıl şekillendiği, hangi tip örgütlenmelerle (*makro, mezo ve mikro tip örgütlenmeler*) tasarlandığı vs. üzerine birçok araştırma deruhte edilmektedir.

Bir bölgenin (*kent-mekân*) çekirdek yeteneklerine önemli ölçüde bağlı olarak gelişen endüstriyel kümelenmelerin yapısı sadece günümüze özgü olmayıp temeli Ahi Evran ile birlikte atılan Ahilik Modeli üzerine gelişmiştir. Model, tamamen günümüzün modern kümelenme yaklaşımının neredeyse tüm unsurlarını içermektedir. Gerek yaklaşım tarzı, gerek felsefi yönü, gerekse de tasarım algoritması; şu an tanımlanan kümelenme yaklaşımı modellerine büyük benzerlikler göstermektedir. Çünkü modern kümelenme tanımlamasında yer alan tüm unsurlar (*kültürel normlar, bir birleri ile rekabet eden aynı zamanda işbirliği yapan işletmeler, karşılıklı ilişkili kurumlar, uzmanlaşmış arz ediciler, standartları ve denetimi yapan oyuncular, bilgi üreten kurumlar, eğitim kuruluşları vs.*), Model'in de temel değişkenlerini oluşturmaktadır²⁴. Bununla birlikte; Sun ve Perry (2008)'nin çalışmasında örnek verilen Jingdezhen'ki çömlek ve porselen üretimleri, Shengze kasabası ve Jiangsu taşrasındaki ipekkilik sadece küçük birimlerin faaliyetinden ibarettir; yani kümelenme değildir.

Geleneksel kümelenmiş sanayi birliklerine dayalı üretim sistemi 1750'de İngiltere'de başlayan fabrikaya dayalı sanayileşme sistemi karşısında gerilemiş ancak yok olmamıştır. Fabrikaların ana sanayiye oluşturduğu yeni sanayileşme modelinde, fabrikaya dayalı ana sanayinin yan sanayisi haline dönüşmüştür. Ancak, büyük oranda kitle üretimine dayalı olan bu endüstriyel sistem, yaşanan hızlı değişimlere uyum sağlayamamış (*işsizlik vs.*); büyük işletmelerin yanı sıra küçük ve orta ölçekli işletmelerin de yer aldığı yeni örgütlenme modellerini harekete geçirmiştir. Dikey bütünleşmenin esas alındığı kitle üretiminden, fonksiyonların ayrıştırıldığı esnek üretime ve bağımsız firma temeline dayalı sistemlerden, bölgesel ağ temeline dayalı sistemlere, diğer bir deyişle endüstriyel kümelenmelere doğru güçlü bir kayma (*yapılanma*) olmuştur.

Kitle üretim sistemlerinden esnek üretim sistemlerine geçişle birlikte kümelenmeler, bölgesel gelişme nazariyelerinin en önemli çalışma alanı haline gelmiştir. Geçmişte endüstriyel bölgeler bağlamında ele alınan firma yığılmaları, günümüzde bilgi ve yenilikçilik yayılmalarının ve rekabet gücünün en önemli kaynağı olarak görülen kümelenme yaklaşımına doğru yer değiştirmiştir.

²⁴ Model sadece ekonomik faaliyetler üzerine bina edilmemiş; aynı zamanda iş ahlâkı ve etik, sosyal, kültürel ve siyasi değişkenleri de içeren bir teşkilatlanma yapısı olarak da faaliyet göstermiştir. Nitekim insanın bir bütün olarak ele alındığı Ahi Birlikleri'nde mükemmel insan ve mükemmel toplum hedeflenmiştir. Bu nedenle Ahilik kurumunda bireye sadece meslekî bilgiler değil aynı zamanda dinî, ahlâki ve içtimai bilgiler de verilmiştir. İş başında ve iş dışında nazariyeden çok, yapılarak ve yaşanarak verilen eğitimle Model, toplumda çok önemli roller üstlenmişlerdir. Ahi Birlikleri geliştirmiş oldukları ahlâki, sosyal ve ekonomik ilke ve erdemlerle günümüzün çeşitli örgütlerine, sendikalarına, gençlik ve meslek kuruluşlarına, eğitim kurumlarına, pek çok yönden örnek olabilecek bir yapıya sahiptir. Günümüzde üretici ile tüketici, devlet ile millet, emek ile sermayenin barışık olduğu bir iş ortamının sağlanması, güçlü bir ekonomik yapı ve toplumsal bütünlük için son derece önemlidir. Bu ortamın Ahilik teşkilatının faal olduğu dönemlerde sağlandığı bilinmektedir. Sağlam bir iş ahlâkının ve çalışma koşullarının geçerli olduğu bir sistem ekonomik kalkınmanın ön şartıdır. Günümüz dünyasında iş yaşamında, siyasette ve toplumsal yaşamda ahlâki ilke ve değerlerin önemi ve bunlara duyulan ihtiyaç gittikçe artmaktadır. Yine günümüz küreselleşme sürecinde kalite, standart, müşteri odaklılık, insana değer verme gibi rekabet araçları ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda insan merkezli ve müşteri odaklı yaklaşımlar büyük önem kazanmaktadır. Ahilik kurumunun meslekî, ticarî ve toplumsal ahlâki ön planda tutan gelenekleri hatırlanarak ihtiyaç duyulan alanlarda modern sentezlerin yapılarak günümüz şartlarına uyarlanması son derece önem arz etmektedir (Durak ve Yücel, 2010: 166).

Dolayısıyla küresel rekabetin şiddetlendiği günümüzde, kümelenmeler rekabetin dikkat çekici bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Öcal ve Uçar, 2011: 286).

Küreselleşme ile birlikte ülkeler, bölgeler ve firmalar veya bir diğer ifade ile birçok ekonomik birim arasındaki rekabet daha yoğunlaşmış ve karmaşıklaşmıştır. Bu noktada rekabetin tanımı da; maliyet unsurlarından yenilikçiliği merkeze alacak şekilde daha geniş bir çerçevede ele alınmaya başlanmıştır. Küreselleşmenin rekabetin alanını genişletmesi ve bölgeselliği geri planda bırakmasıyla birlikte geçmişte kullanılan rekabet güçlerinin günümüzde halen etkili bir araç olup olmayacağı tartışması gündeme gelmiştir. Hem gelişmiş ve hem de gelişen birçok ülke analizinde, bu süreçte ekonomik gelişmeye katkısı ve performansları açısından kümelenmeler, araştırmaların odak noktası haline gelmiştir. Geçmiş dönemlerde maliyetlerin asgari seviyeye indirilmesi bağlamında dışsal ekonomilere vurgu yaparak yerel örgütlenmeyi ön plana çıkaran endüstriyel bölgeler olarak değerlendirilen nazariyeler zaman içinde genişlemiş ve kümelenmeler bağlamında ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle sosyal unsurlar ve yenilikçilik, firma yığılmaları düşüncesini daha önce değerlendirildiğinden bir adım öteye taşımıştır. Artık ekonomik gelişme ve kalkınmada sadece ekonomik unsurlara değil aynı zamanda sosyal unsurları ifade eden sosyal sermayeye de büyük önem atfedilmektedir. Bu nedenle yerleşmiş bilgi ve yetkinliğin transferinde ve başka yerlere uygulanmasındaki zorluklar, kümelenmelere üstünlük kazandıran en önemli unsurlar olarak görülmektedir. Dolayısıyla her kümelenmenin kendine ve bölgeye has üstünlükleri bulunduğu ifade edilebilir (Öcal ve Uçar, 2011: 316).

Ekonomik küreselleşme ve bölgesel yerleşmenin eşanlı gelişmeler olması endüstriyel kümelenmelerin daha çok önem kazanmasına yol açmıştır. Buradan ekonomik kalkınma süreci açısından endüstriyel kümelenme politikalarının tasarımı ve yürütülmesinde radikal bir bakış açısı değişiminin gerekli olduğu sonucu çıkmaktadır. Geleneksel olarak yersel boyutları dikkate almayan endüstriyel sektör politikaları yerine mekân (yer) faktörünü analizin merkezine yerleştiren endüstriyel küme politikaları hem kaynak dağılımındaki etkinlik ve teknolojik yenilikler açısından hem de yerel kalkınma sonuçları açısından olumlu etkiler yaratmaktadır. Bu enstrümanın görece yeni olması etkin bir politika uygulaması için daha ayrıntılı araştırmalar yapılmasını gerektirmektedir. Özellikle ikinci nesil endüstriyel kümelenme tiplerinin üçüncü aşaması olarak teknopark veya teknoloji bölgeleri doğrultusunda evrim göstermesi dikkate alındığında kalkınmanın otobanı veya yüksek-yolunu tanımlayan konunun bu yönde incelenmesinde ve araştırılmasında yarar vardır (Küçükler, 2003).

KAYNAKÇA

- Acıdı, A., ve Kılınçaslan, İ., 2005. Tekstil Sanayi Yerleşmelerinde Kuruluş Yeri Belirleyicileri, İtü Dergisi, mimarlık, planlama, tasarım, Cilt: 4, Sayı: 1, 29-36, Mart.
- Altay, O.N., Gacaner, A., ve Çatık, N., 2004. Ege Bölgesinin Kalkınmasında Finansal Kurumsallaşma Araç Olabilir Mi?, Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Cilt I, Mart.

- Andersson, T., Hansson, E., Schwaag-Serger, S., ve Sörvik, J., 2004. The Cluster Policies Whitebook, International Organization for Knowledge Economy and Enterprise Development (IKED), August, Sweden.
- Ayaş, N., 2002. Bölgesel Rekabet Gücünün Geliştirilmesinde Verimliliğin Rolü, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz, Sayı 9.
- Ayaş, N., 2003. Bölgesel Rekabet Gücünü Geliştirmeye Yönelik Alternatif Bir Yaklaşım: Yeni Endüstriyel Bölgeler Yaklaşımı (Denizli Örneği), Basılmamış Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi SBE, Muğla.
- Bayram, Mikail (1991). Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu. Konya.
- Becattini, G., 1990. The Re-emergence of Small Enterprises in Italy, in Sengenberger et al. (1990), The Reemergence of Small Enterprises: Industrial Restructuring in Industrialised Countries, ILO, Geneva.
- Blien, Uwe & Suedekum, Jens, 2004. "Local Economic Structure and Industry Development in Germany, 1993-2001," IZA Discussion Papers 1333, Institute for the Study of Labor (IZA).
- Brakman, S., Garretsen, H., ve Marrewijk, C.V., 2001. An Introduction to Geographical Economics, Cambridge University Press, Cambridge.
- Carlino, Gerald A., Satyajit Chatterjee, and Robert Hunt. (2001). Knowledge Spillovers and the New Economy of Cities, Working Paper 01-14, Federal Reserve Bank of Philadelphia
- Christaller, W., 1933. Central Places in Southern Germany.
- Cook, G.A., Pandit, N.R., ve Swann, M.P., 2001. The Dynamics of Industrial Clustering in British Broadcasting, Business School, Manchester, U.K.
- Durak, İ., ve Yücel, A., 2010. Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Dergisi, C.15, S.2.
- Eraydın, A., 2002. Yeni Sanayii Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramlaştırılması, METU Architecture Press, Ankara.
- Erkan, H., ve Erkan, C., 2004. Bilgi Ekonomisinde Teori ve Politika, 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 25-26 Kasım, Eskişehir.
- Ersoy, M., 2001. Sanayisizleşme Süreci ve Kentler, Praksis, 2.
- Eser, U., ve Köse, S., 2005. Endüstriyel Yerelleşme ve Yoğunlaşma Açısından Türkiye Sanayii: İl İmalat Sanayilerinin Analizi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 60/ 2, ss: 98- 139.
- Glaser, E.L., Kallal, H.D., Scheinkman, J.A., ve Shleifer, A., 1992. Growth in cities, Journal of Political Economy, 61.
- Hartshorne, T. A. ve Alexander, J. W. (1988) Economic Geography, Third Edition, Prentice Hall, New Jersey.
- Harvey, D., 2001. Space of Capital, Towards a Critical Geography, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Henderson, V., Kuncoro, A., ve Turner, M., 1995. Industrial Development in Cities, Journal of Political Economy, vol.103, no.5.
- Hızlı, Mefail, 2011, Ahiliğin Anadolu'daki Gelişim Süreci, Baki Çakır ve İskender Gümüş (Ed.), Ahilik, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, Kırklareli.
- Isaksen, A., 1998. Regionalisation and Regional Clusters as Development Strategies in a Global Economy (Rep. No. R-01), STEP Centre for Innovation Research, Oslo.
- Jacobs, J., (1969). The Economy of Cities. New York: Vintage.

- Kalça, A., ve Atasoy, Y., 2008. Ekonomik Büyüme Aracı Olarak Bilgi Yayılımları ve İnovasyon, The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management , Volume III Fall
- Kenneth J. Arrow., 1962., The Economic Implications of Learning by doing. Review of Economic Studies, No.29.
- Kınay, H.F., 2007. Girişimcilik, Kalkınma ve Rekabet İlişkisi: Kütahya’da KOBİ’lerin Girişimcilik Profili, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Yayın Sıra No: 2007- 52.
- Kıymalıoğlu, Ü., 2004. Yığılma Ekonomileri, Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Cilt I, Mart.
- Kıymalıoğlu, Ü., ve Ayoğlu, D., 2006. Türk İmalat Sanayinde Yığılma Ekonomileri, Doğu Üniversitesi Dergisi, 7 (2).
- King, C., A.J. Silk and N. Ketelhohn (2003): ‘Knowledge Spillovers and Growth in the Disagglomeration of the US Advertising-agency Industry’, Journal of Economic Management Strategy, 12, pp. 327-362.
- Kocaman, Ç.B., 2007. Serbest Bölgelerin Makroekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C 6, S 3.
- Küçükler, C., 1998. Kentsel Büyüme Dinamikleri, Küçükler, C., (ed). Anadolu’da Hızla Sanayileşen Kentler: Denizli Örneği, Türk Ekonomi Kurumu Yayını.
- Küçükler, C., 2000. Yeni Ekonomik Coğrafya ve Kalkınma, Ekonomik Yaklaşım, 38.
- Küçükler, C., 2003. Endüstriyel Kümelenme Yaklaşımları: Bir Değerlendirme, Ömer Faruk Çolak (Ed.), Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Balkanlarla İlişkiler ve Türkiye Ekonomisi, Türkiye Ekonomi Kurumu (TEK) Yayınları.
- Liu, X., ve Song, H., 1997. China and the Multinationals: A Winning Combination, Long Range Planning, 30 (1), 74- 83.
- Lösch, A., 1940. The Economics of Location.
- LUCIO, J. J., HERCE J. A. and GOICOLEA A., “The Effects of Externalities on Productivity Growth in Spanish Industry”, Regional Science and Urban Economics, 32, 2002, p. 241.
- Malizia, E.E, ve Feser, E.J., 2004. Understanding Local Economic Development, Rutgers University Center for Urban Policy Research Publication, New Jersey.
- Marın, M.C., ve Eraslan, İ.H., 2007. Yerel Üretim Ağlarında (Kümelenmede) Kamu Girişimi: İstanbul, Bolu ve Elazığ Örnekleri, V. Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR 2007): Kamusal Bilinç, Kent ve Çevre Güncel Sorunlar ve Çözümler, 18-20 Ekim Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, ss: 4-5.
- Marshall, A., 1890. Principles of Economics, Macmillan, London.
- Marshall, A., 1920. Principles of Economics, 8. Baskı, McMillan, London.
- McCann, P., 2001. Urban and Regional Economics, Oxford University Pres, London.
- Mills, E., 1992. The Measurement and Determinants of Suburbanization, Journal of Urban Economics, 32.
- Müftüoğlu, T., 1983. Sanayi İşletmelerinde Kuruluş Yeri Seçimi ve Ölçek Sorunu, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, A.Ü S.B.F. ve Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara.
- Nakamura, R., 1985. Agglomeration Economics in Urban Manufacturing Industries: A Case of Japanese Cities, Journal of Urban Economics, Sayı: 17, Sayfa: 108-124.
- Onur Sungur, Hidayet Keskin, Canan Şentürk, Hakan M. Kiriş, "Bölgesel Kalkınmada Yakınlığa Dayalı İnovasyon Modelleri ve Yeni Bir Açılım Olarak Uzak Networkler", Uluslararası Davraz Kongresi, 24-27 Eylül 2009, ss.954-969.

- Öcal, Tolga., ve Uçar Hicran., 2011. Kümelenmelerde Yapısal Değişim ve Rekabet Gücü, Sosyal Siyaset Konferansları, Sayı: 60, 2011/1, ss. 285–321.
- Öz, Ö., ve Pamuksuz, M.K., 2003. Understanding Competitiveness: The Case of the Turkish White Goods Industry. Proceedings of European Applied Business Research Conference.
- Özdiñç, H.K., 2007. Neoliberal Politikalar ve Bölge Yönetimi Sorunu: Türkiye Deneyimi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Paul M. Romer, 1986. Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, No.94.
- Perroux, F., 1950. Economic Space: Theory and Applications, *Quarterly Journal of Economics*, 64: 89-54.
- Piore, M.J., ve Sabel, C.F., 1984. *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, Basic Books, New York.
- Ponsard, C., 1983. *History of Spatial Economic Theory*, Berlin, Springer-Verlag.
- Porter, M. E. (1998a). Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, 76(6), 77–90.
- Porter, M. E. (1998b). Clusters and Competition: New Agendas for Companies, Governments, and Institutions, *On Competition*. Boston, MA: Harvard Business School Press pp. 197–289.
- Porter, M., 1990. Competitive Advantage of Nations, *Harvard Business Review*, 73-93, March-April.
- Porter, M., 1998. Clusters and the New Economics of Competition, *Harvard Business Review*, November-December.
- Scitovsky, T., 1954. Two Concepts of External Economies, *Journal of Political Economy*, Cilt 62, 143-151.
- Seyfeddinoğlu, Ü.K., ve Ayoğlu, D., 2007. Türk İmalat Sanayiinde İllere Göre Yerelleşme ve Kentleşme Ekonomilerinin Belirlenmesi, *Bilig*, Güz, Sayı 43.
- Sun, Zhenming ve Martin Perry (2008), “The Role of Trading Cities in the Development of Chinese Business Cluster”, *International Business Research*, Vol: 1, No: 2, ss. 69-81.
- Sunley, P., 2003. Urban and Regional Growth, Sheppard, E. ve T.J. Barnes (Ed.), *A Companion to Economic Geography* içinde, Blackwell Publishing, Oxford, ss: 187-201.
- Turan, Namık Sinan. “Selçuklu ve Osmanlı Anadolu’sunda Ahiliğin Sosyo-ekonomik Gelişme Süreci”. *İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları*, 52. Kitap (2007). ss. 151-187.
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), 2008. Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar, Yayın No. TÜSİAD- T/ 2008- 09/ 471, Eylül.
- Wheeler, J. O.; Muller, P. O; Thrall, G. I. ve Fik, T. J. (1998) *Economic Geography*, John Wiley & Sons, New York.
- World Economic Forum (WEF), 2002. *The Global Competitiveness Report*, Oxford University Press, New York.
- Yavan, N., 2006. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yücer, S., 2008. Türkiye’nin İmalat Sanayinde Sektörel ve Bölgesel Kümelenmelerin Dışsallık Etkileri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.